

A római Palazzo Venezia.

Czélkuti-Züllich Rudolf szobrász.

(Első közlemény.)

RÓMAI tartózkodásának elején — 1844 januárius 25-én — bolyongása közben marosnémeti és nádaskai gróf *Gyulay* Lajos¹ véletlenül egy fiatal szobrász-honfitársával ismerkedett meg, a ki magát neki *Züllich* Rudolf néven mutatta be. Nevéről ítélve, a gróf szásznak gondolta s nagy lett öröme, mikor megtudta tőle, hogy gyulafejevári születésű magyar.² A művészetért lelkesülő nemes gróf azért is örült ez ismeretségnek, hogy legalább műértő emberrel nézheti végig az örök város kincseit és remekeit. Magához kérte hát Züllichet s három nap

¹ Főlöszleges ifjabbnak nevezniünk, mivel hassonnevű atyja nemsokára (1844 november 11-én) meghalt s így vele össze nem téveszthető.

² Erről gróf Gyulay Lajos (az Erdélyi Nemzeti Múzeum kéziratárába jutott) kiadatlan naplója 1844-iki kötetében ekként emlékezik meg: *Róma, 1844 január 25.* Ma reggel megismerkedtem ügyes hazámfia, szobrász Züllichchel, ki fejevári születés és magyar, nem szász, mint nevérol képzeltem. Elmentem annak utána a Vaticanumba, melyet nagyobb figyelemmel, mint ma egy hete, keresztül-kasol jártam.

egyebet sem tettek, mint a szobrászok műtermeit látogatták. Így jutottak el Thorwaldsenhez,³ Imhofhoz,⁴ kinek *Rebekaja* és *Hagarja* nagyon megtetszett a grófnak; Wolffhoz,⁵ kinél egy kis *Pásztorleányt* nézett ki magának, habár aggódott, hogy egyik sem lesz erszényéhez való; az olasz mesterek közül meg Finellihez,⁶ Tadolinihez,⁷ „ki az indus királyné siremlékét készíti“ s a legkiválóbbhoz köztük, Teneranihoz,⁸ Canova⁹ és Thorwaldsen jeles tanítványához, kinél maga Züllich is dolgozott. Leginkább meglepte azonban a francia művészek telepe, az u. n. *Accademia di Francia*, a Pincio gyönyörű parkjában, melyet a francia kormány vásárolt idejövő ifjú művészei részére, kik a kertben gondtalanul dolgozhattak „babérok árnyai alatt“, Galilei¹⁰ egykorú palotájában pedig költség nélkül lakhattak és állíthatták ki eladásra szánt műveiket; míg más idegenek s az olaszok műveiben a *Piazza del popolo* üzleteiben válogathattak a Rómát látó útasok serege.¹¹

Sétaközben megtudta Gyulay Lajos Züllichről, hogy munkáival már több akadémiai pályadíjat nyert s tanulmányaiban a bécsi udvari követ is támogatta. Mindez még inkább felköltötte a gróf figyelmét az ifjú magyar szobrász iránt, kit kissé modortalannak és pajkosnak talált ugyan,¹² de érezte, hogy kell valamit tennie érdekében. Ezért mikor Züllich társaságában elment búcsúzni a vatikáni múzeum szobraitól s a belvederei *Apollo* szépségeiben gyönyörködve, hallá tőle, hogy a

³ Itt a dán Thorwaldsen Bartel római műterme értendő, mert ő maga 1842-ben tért vissza Rómából hazájába, hol épp ezidőben, 1844 márczius 24-én halt meg.

⁴ Imhof Henrik Miksa svájcki születésű, római szobrász.

⁵ Az 1802-ben született és 1822-ben Rómába telepedett Wolff Emil német szobrász.

⁶ A régi, XVII. századi szobrász-családból származó, 1782-ben született Finelli Károly szobrász.

⁷ A bolognai származású, 1789-ben született Tadolini Ádám szobrász.

⁸ Tenerani Péter, 1789-ben született kiváló olasz szobrász.

⁹ Canova Antal, született 1757-ben.

¹⁰ Galilei Galileo, a csillagász.

¹¹ Gróf Gyulay Lajos 1844 januárius 26—28-iki naplójeljegyzései alapján.

¹² A gróf 1844 februárius 12-iki naplójában írja ugyanis róla a következőket: Kocsimban elvittem szobrász Züllich hazámfiát is, ki vége felé igen pajkosan viselte magát. Eszembe jutott az olasz példabeszéd: *Dimmi con chi tratti e ti dirò, chi sei!* Nem szeretném, hogy miatta én is megítéltetném. Már csak egy hetem van Rómában.

szobrász-akadémiában maga is épp most fejezte be másolatát, megmozdult a szíve s eszének egy villámlásával azt gondolta, hogy a ki már Apollót tud faragni, azt nem szabad nyomorogni hagyni; annál kevésbbé, hogy magyar ember. És ámbár indulófélben volt, napestig a csomagolás gondjaival törődve, harmadnapra Gyulay gróf felkereste Züllichet műtermében s hosszasan vizsgálva *Apollojának* agyagmintáját, ügyesen kidolgozottnak nézte és erősen remélte, hogy készítőjéből „hazánk dicsőségére leendő jeles művész“ válik.¹³ Biztatta is, hogy dolgozzék szorgalmasan, válasszon valami magyar történeti tárgyat, pl. Zách Klárát s küldje fel a pesti múkiállításra, hogy megismerjék országosan.¹⁴ Hogy pedig támogatásának nyomatéka legyen, a maga számára *Juno* istennő szobrát rendelte meg nála s Nápolyba indulásakor 25 aranyat át is adott neki reá foglalóul.¹⁵

A kit így Gyulay gróf nemzetének felfedezett, ismeretlen kis alakja volt hazájának, melyből jóformán gyalogmódon jutott ide, — valami belső vágytól hajtva — hogy a művészetnek éljen. Erdélyi fiú, a ki életének harminczadik esztendejét éppen, hogy betöltötte, de már öt éve tanult mondhatlan nélkülözések közt a Szép e derűs honában, holott otthon gondtalanul s fényes úri rangban élhetett volna. Kortársa a gömöri származású Ferenczy Istvánnak s ketten úttörői a magyar szobrászatnak, melynek göröngyös mesgyéjét ekkor úgyszólván egyedül taposták, olyan korban, mely — hijján minden nemzetet hevítő nagy eszmének — a művészet felvirulásának sem kedvezett. Ám váratlanul akadt meczenása kiváltotta tehetségét és dicsőségre vágyó ifjúi lángolásában első műveivel nagy reményeket ébresztett. De, akár csak Ferenczynél, „művészi ereje nem fejlett tovább s a gyakran egyenetlen készségnél maradván, nem fejlett annyira, hogy a kedvezőtlen viszonyokon a maga hatalmával győzni tudott volna.“¹⁶ Ezért nem arat maradandó sikert alkotásaival, midőn lelkes írók buzdítására hazajön a szabadságharcz után, a mely idő a honfi bánat keservével mindennek kedvez, a mi magyar; holott ő állítja fel az első nyilvános szobrot s ezért lankad utána oly

¹³ Gyulay Lajos gróf 1844 februárius 16. és 18-iki naplófeljegyzései nyomán.

¹⁴ Züllich és Döbrentei Gábor első levélváltása alapján.

¹⁵ Ezt a gróf már Nápolyban írja 1844 februárius 23-iki naplófeljegyzésében.

¹⁶ Beöthy Zsolt szavai a rimaszombati Ferenczy-emlék leleplezésén mondott ünnepi beszédéből; a *Budapesti Hírlap* 1909 szeptember 29-iki 230. száma tárczájában.

hamar, nem égvén benne az a belső izzó tűz, mely nagyratör és remeket teremt. Hanyatlását okozta egyébként főleg az, hogy hazajött és itthon nem volt módja és alkalma tovább tanulnia. A mellett — rendelkezések hijján — napszámosmunkán tengődik, mikor pedig Katona József és Kisfaludy Sándor álló szobraira, lelkes hazafiak áldozatkészségéből megbizást kap, a kellő távlatot nyújtó hozzávaló műterem nélkül kénytelen megcsinálni őket. Ezért maga is tudatában volt alkotásai gyengeségének, de mentő okait a kritika nem vette figyelembe és oly magaslatról bírálta, mintha nálunk virágzó művészet s a szobrászat fejlődését biztosító kedvező viszonyok lettek volna. Különösen Jókai maró gunyja bántotta, annyira, hogy utána újra kivándorolt. Ezúttal Párisba ment s itt ugyan ismét művészi légkörbe jutott, de már túl volt azon a koron, mely alkalmas a mélyebb önképzésre és tartalmasabb munkára. Ezért maradt félben s újra visszatérve tölt itthon hat esztendő művészi munka nélkül, míg nyugtalan vérével végleg elhagyja hazáját, hogy bejárja Délolaszországot, meg Sziciliát és hét évi barangolás után, 1890 elején — Kairóban halt meg.

Züllich Rudolf nagy kort ért és észrevétlenül hunyt el, pedig volt idő, midőn vésőjét a Ferenczyénél is többre becsülték s a mikor Hunyadi János alakját megmintázta, ihletett művészek nélkül szűkölködő nemzete tőle várta, remélte a Magyar Pantheon megteremtését, melyre a Bach-korszak páratlan nővilága titokban és ritka fáradhatatlansággal gyűjtött. Nem így történt. Ám törekvése, tisztességei és hányatott élete megérdemlik, hogy foglalkozunk alakjával, mely úgyszólván teljesen ismeretlen művészetünk történetében.¹⁷ Életrajzához az első adatot — ezelőtt 13 esztendővel — a szatócs szolgáltatta, kinek sajtakarópapirosa közül a jó sors Döbrentei Gábornak Züllichhez Rómába írt leveleit fentartotta,¹⁸ míg vázlatkönyvei és rajzai ekkor pusztulhattak el. Majd alkal-

¹⁷ Mindössze Pasteiner Gyula írt róla „A magyar szobrászat“ cz. tanulmányában, a *Budapesti Szemle* 1883-iki 34. k. 194. lapján és utána majdnem szó szerinti Szana Tamás „Száz év a magyar művészet történetéből“ cz. m. (Budapest, 1901.) 73–74. l.

¹⁸ Ezek a levelek úgy kerültek egy kolozsvári fűszereshez, hogy Züllich Rudolf öccse, István (1895 januárius 16-án bekövetkezett) halálával örökösei nem ismervén fel értéküket, a hírlapokkal együtt fonszámra eladták. De hogy megmentődtek az *Kuszkó* István érdeme, a ki véletlenül reájuk akadván, 1898 április 10-én feldolgozásra átadta őket nekem. Ez 1845—1851 közti 22 levél közül kettő Ney Ferenczé, a többi Döbrentéé.

mam nyílt néhai gróf *Kuín* Géza marosnémeti kastélyában átnézni gróf Gyulay Lajos, meg tanítója, Döbrentei naplóföljegyzéseit s megtalálnom egyúttal Züllich hozzájuk írt leveleit.¹⁹ Az így szerzett ismeretlen adatok kiegészítésül átvizsgáltam a múlt század ötvenes éveinek hírlapjait: a heti- és napilapok apró híreit és újdonságait. Aztán kikérdeztem Züllich atyafiságát és ismerőseit, összegyűjtöttem szétszórtan heverő leveleit és felkutattam s lefényképeztettem műveit, a miben jó segítőtársam volt a múlt év nyarán hirtelen elhalt Szent-Iványi Gábor nyáradgálfalvi birtokos;²⁰ míg az élők támogatásáról (a megfelelő adat kapcsán) jegyzeteimben számolok be.

Igy immár mindent bokorba köthetek, a mit Züllich Rudolfról kinyomozhattam. Csupán egy dolog hiányzik: arcképe. Úgy látszik, sohasem vétette le magát, barátjai unszolására sem, mert nem szerette a fotografiát s azt tartotta róla, hogy olyan, mint valami könyv tartalomjegyzéke: nincs lelke.²¹ Festett képe sem maradt reánk, de pompásan megfesthető párisi barátja, *Kauser* József fővárosi műépítész leírásából, mely szerint: Nyulánk, sovány, egyenesállású volt, noha háta kissé előre görbült. Homloka magas, nyílt. Szeme szürkés-kék, szemöldöke gyér. Orczája egészséges, pofacsontja körül élénk vörös színű és szinte nőiesen finom, áttetsző vágású. Orra szép, egyenes, vége felé hajlott, mint családja minden tagjáé. Haja igen ritkás, még hátul is, a honnan korán kopaszodott tar fejére fésülgette. Szakálla hasonlóan gyér, de gömbölyűre vágva hordta, míg bajusza végét kissé felfelé kunkorítva. Járásában inkább lassú, mint fürge. Külsejére mindig rendes, csinos, úri megjelenésű. Beszéde igen kellemes, társalgása nem túl élénk, de előkelő, megfontolt. Hangja sajátosan csengő és olyan, mintha beszéd közben cseresznyét ropogatna. Sohasem elegyedett vitába, de megvárva más véleményét, nyíltan kijelenté a magáét, jól meggondolva, mit beszél.²²

¹⁹ Ezeket 1903 óta az Erdélyi Nemzeti Múzeum levéltára őrzi s köztük Züllichnek Döbrenteihez írt leveleit, ennek halála után, 1858 december 19-én öccse, Döbrentei Antal ajándékozta gróf Gyulay Lajosnak.

²⁰ Tőle főleg Züllichnek öccséhez, hugához és anyjához írt leveleit, meg a halálára vonatkozó hivatalos iratokat kaptam.

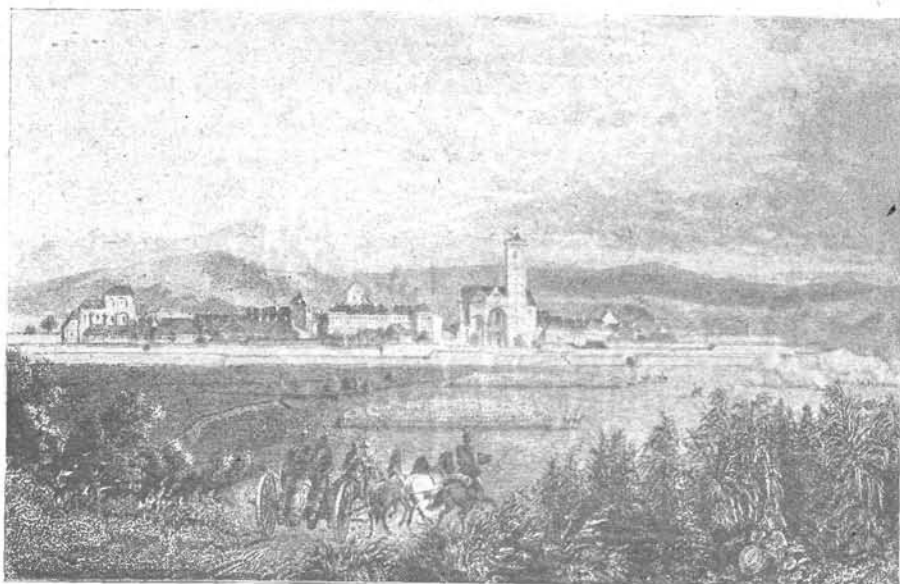
²¹ *Kauser* József szíves közlése.

²² *Kauser* úrnak hozzám intézett 1910 június 24-iki szíves leveléből.

E jó megfigyelésre valló vonásokat továbbiakkal egészítjük ki az itt következő lapokon, a sokat hányatott Züllich Rudolf élete és munkásságának méltatása folyamán. E munkásság látható eredményét: az ő kisebb-nagyobb alkotásait is bemutatjuk képekben, úgy a mint azokat kutatásaink közben kinyomoztuk és elkészíthettük. Ekként nemcsak Züllich emlékét mentjük meg a feledés homályától, de egyúttal képzőművészetünk múltját is megvilágítjuk új adalékokkal s azt a kort, melybe az ő rövid idejű virágzása esett!

Mária-fej.

Gyulafejervár

I.

ZÜLLICH, Rudolf katona-családból származott, melynek tagjai közt mindig volt néhány tiszt és emelkedését is ennek köszönhette. A családi hagyomány szerint az első Züllich Németországból szakadt be a Budát vívó idegen felmentő hadsereggel, melyben a vasasnémetek hadnagyaként vitézül harczolt a török ellen és a vár visszafoglalása után vitézsége jutalmául ő is házat kapott Budán, a *Drei Hauer-Gasse*-ban, mely még kétszáz esztendő múlva is a családé volt.¹ E hagyománnyal szemben — vagy tán kiegészítéseiül — az a valóság, hogy nemeslevelet a római katolikus vallású Züllich János, az első székely gyalogezred őrnagya nyert II. József császártól 1786 augusztus elsején *zülborni* előnévvel.² Czimere egyszerű, de érdekes: haránt hasított pajzsa jobb kék mezejében vértés vitézt látunk, a baloldali aranymezőben meg szőkőkutat.³ Ezt használja a mi szobrászunk is, lévén unokája a nemes-ségszerzőnek. Édes atyja, János, mint katona ifjúkorában a gyulafejér-

¹ Züllich Rudolf István öccséhez Párisból írt 1869 június 10-iki leveléből.

² Dr. Constant Wurzbach „Biographisches Lexikon des Kaiserthums Oesterreich“ cz. műve 60 k. (Bécs, 1891.) 300. l. Maga a nemeslevél nincs meg, csupán egy régebbi másolatában a Bécsben élő Züllich Andor mérnök birtokában.

³ Metszetünk az eddig ismeretlen (és nem közölt) czimert Züllich Andor majdnem egykorú régi pecsétnyomójáról ábrázolja K. Sebestyén József rajzában, míg a czimerleírás Wurzbachnál hibás, mivel a pajzs bal mezejébe kettősfarkú orszlánt helyez!

A Züllich-család czimere.

vári várba jutott s ott is házasodott meg, elvevén kadicfalvi Török Nepomucena Johannát, Török Gábor székely nemesember egyetlen leányát.⁴

Ezektől született szobrászunk a gyulafejevári várban⁵ 1813 július 13-án,⁶ a keresztségben Henrik *Rudolf* nevet nyervén.⁷ Atyja ekkor a nassai gyalogezred századosa volt,⁸ de pár év múlva Marosvásárhelyre helyezték át s itt végezte a kis Rudolf iskoláit, a katolikusok gimnáziumában, 1824 őszétől kezdve 1829 nyaráig. Jó erkölcsű és magaviseletű,

de nagyon gyöngye tanuló volt, mert míg magaviseleti osztályzata mindig jeles és előmenetele is kielégítő, addig tanulásban az első években következetesen utolsó vagy utolsóelőtti maradt s még tanulása ötödik évében, az ú. n. második humanista-osztályban is kilenczedik

⁴ Ezt Pálmay József mondja „Udvarhely vármegye nemes családjai“ cz. m. (Székelyudvarhely, 1900.) 245. lapján, hol azonban a szobrász atyját hibásan nevezi Frigyesnek; Nagy Iván „Magyarország családjai“ XI. k. 312. l. viszont anyját mondja Jankának, a mit Züllich Rudolf keresztlevele is megerősít, hol Nepomucena Johannának van bevezetve s róla fia azt jegyzi meg egyik levelében, hogy vele együtt Gyulafejevárt született. Mindkét szülője nevét helyesen írja Wurzbach, id. m. 60. k. 299. l.

⁵ Ezért közöljük fejléczül Gyulafejevár látképét, melyet Rohbock L. rajzáról Hablitschek F. metszett aczélba és Hunfalvy János adott ki „Magyarország és Erdély eredeti képekben“ cz. m. III. k. (Darmstadt, 1864.) 33. l.

⁶ Pasteiner id. h. 194. lapján hibásan írja róla, hogy Kolozsvárt született 1810-ben.

⁷ Hogy gyulafejevári születésű, azt gróf Gyulay Lajos említi 1844 januárius 25-iki legelső római följegyzésében s később maga Züllich Rudolf is 1846 április 22-iki levelében; de évét Wurzbach lexikorából tudtam meg. E nyomon haladva írta ki aztán a gyulafejevári várbeli katolikus plebánia-hivatal régi anyakönyvéből Rudolf pontos születési dátumát *Zlamál* Ágost gyulafejevári főgimnáziumi tanár úr, mely szívességét ezúton is hálásan köszönöm, megjegyezvén, hogy szobrászunk atyjának vezetékneve ott így van írva: *Czillich*, miként másutt is előfordul. Ilyen nevéek voltak is, sőt Czillich Ede negyvennyolczas kapitánynyal maga Züllich Rudolf is rokonságot tartott, habár a Czillich-család csak később, 1832-ben kapott nemeséget; *Siebmacher*: Der ungarische Adel I. k. 120. l.

⁸ Ilyennek van beírva a gyulafejevári id. keresztelési anyakönyv II. kötete 166. lapján, második fia, Gyula keresztelési lapján, a ki 1815 szeptember 3-án kereszteltetett meg.

23 tanulótársa között.⁹ Mint maga felnőtt korában írta, mindig kellemetlen érzés fogta el „az elszenvedett butaságok miatt“ valahányszor neveltetésére gondolt s talán megértettük, ha úgy véljük, hogy lelkének, agyának sok volt, a mit a gimnázium nyújtott, kívánt s azért nevezte butaságnak, a mit benne tanulnia kellett. Hisz kicsi korától kezdve rajzhoz és faragáshoz volt kedve, a mit nem igen sajátíthatott el az iskolában, melyet 16 éves korában kellenül s a tanulást unva végzett el. Ekkor édes atyja katonának adta s mint tiszt egy vadászezredben szolgál,¹⁰ de nem szerette a katonai pályát, melyen különben sem volt szerencséje, a miért lemondván rangjáról, 1839 nyarán — úgy látszik szülei rosszálása és akarata ellenére — világnak indult, hogy képfaragó legyen és tisztán a művészetnek éljen. Nemes, szép elhatározás, de nehéz, kivált annak, a ki pénz nélkül és szülei haragjától kísérve indul neki.¹¹ Ámde mindennapos példa — éppen művészek életében — hogy gyakran a legnagyobb szenvedések közt is célzt érnek s ezt tapasztaljuk Züllichnél is, a ki nagy, nehezen Bécsbe jutott és kezdett tanulni. Arra már nem maradt pénze, hogy beiratkozzék a képzőművészeti akadémiába,¹² de bizonyára valamelyik tanárától tanult segítség fejében.¹³ Még tán szerzett is valamicskét, mert „tudományi célból és főképpen a nyelvek tudásáért“ az osztrák birodalom minden érdekesebb tarto-

⁹ Hogy Marosvásárhelyt nevelkedett, maga Züllich Rudolf említi id. 1846 április 22-iki levelében s e nyomon haladva Jánosy Gerő marosvásárhelyi főgimnáziumi tanár úr volt szíves kijegyezni számomra az ottani római katolikus főgimnázium régi anyakönyveiből a felsorolt adatokat, megjegyezvén, hogy az 1824/5 tanévi anyakönyvben tévedésből Károlynak írták be szobrásunkat, a mit az is bizonyít, hogy a következő évben helyesen beírt Czillich Rudolphus tanulótársai ugyanazok, kik előzőleg Carolus úrfival jártak a prima grammaticae classisban, lévén később, 1826-ban osztálytanára Gábris József, 1827-ben Lázár János és 1828-ban Andrási József páter.

¹⁰ Rokona, a Bécsben élő Züllich Andor szíves közlése.

¹¹ Ezt, meg távozása évét Züllich id. 1846 április 22-iki levele e sorából sejtjük: Hét esztendővel fogva pedig úgyszólván semmi viszonyban rokonaimmal nem vagyok. — S hogy ez mennyire igaz volt, mutatja az is, hogy még atyja halálára sem emlékezett, illetve azt írta róla, hogy 3—4 esztendővel ezelőtt történt, míg pontosan 1843 április 7-én következett be húzamos betegeskedés után, élete 61-ik és katonai pályája 45-ik évében Marosvásárhelyt, hol várparancsnok volt; halotti jelentéséből, melyet ifj. Biás Istvántól kaptam.

¹² Wurzbach id. lexikona 60. k. 299. lapján (valószínűleg családi értesítés alapján) ugyan határozottan azt állítja, hogy Züllich a bécsi képzőművészeti akadémia szobrászati tanfolyamát végezte; de az akadémiától nyert hivatalos értesítés szerint neve sem az anyakönyvekben, sem pedig a végzett növendékek műveiből rendezett alkalmi kiállítások lévsorában nem fordul elő. — Wurzbach hibás adatait vette át s közli a Nagler-féle „Neues allgemeines Künstler-Lexikon“ is.

¹³ Így gondolja a bécsi képzőművészeti akadémia igazgatósága is, ha Wurzbach adatát valahogy magyarázni s figyelembe venni akarjuk.

mányát beúta. Már csak külföldre vágyott s főleg a szobrászat klaszszikus földjére, Görögországba, hogy megismervén remekeit „az újgörög nyelvnek valódi beszélése“ által is művelje magát. Útjára hajón akart indulni és Triestbe érve, szeptember 8-án folyamodott engedélyért meg útlevelért az Erdélyi udvari kancelláriához.¹⁴ Ennek nem is volt ellene kifogása és melegen ajánlotta kérését az udvari titkos állami kancelláriának.¹⁵ De mire ez az útlevelet hat hónapra kiállította¹⁶ s az V. Ferdinánd király jóváhagyásával — a hosszadalmas hivatali úton — végre Züllich kezéhez jutott, november is eltelt¹⁷ s az alatt a szegény szobrász útiköltsége is elfogyott. Nem juthatott el hát álmai színhelyére, hiába nézte sóvárogva a keletnek tartó hajók indulását. Ám kezébe vette újra a vándorbotot s így vergődött el legalább Rómába,¹⁸ hol igazi tanulása kezdődött. Hiszen ide vágyott minden művész, a ki valami tehetséget érzett magában¹⁹ s itt dolgozott első magyar szobrászunk, Ferenczy István is hat esztendeig.²⁰ Meglehet, hogy bécsi és római útjára is maga Ferenczy buzdította, mert midőn 1824 nyarán olasz földről hazatért, Budán telepedett meg és talán műhelyében is oktatta, irányította kezdő erdélyi honfitársát.

Az örökvárosban Züllichet első útja a *Palazzo Venezia* felé vezette, az osztrák követség e XV-ik századi pompás palotájába, melyben régidőktől fogva műtermek állottak osztrák, magyar és erdélyi művészek rendelkezésére. Szerencséjére magyar embert is talált a követségen, gróf *Károlyi* Istvánt,²¹ a ki egy kis költő-pénzzel kiségitette és bejuttatta *Tenerani* műtermébe.²²

¹⁴ Züllich folyamodványát ld. az Erdélyi udvari kancellária 4485/839. sz. alatt az Országos Levéltárban.

¹⁵ Ennek Bécsben kelt 1839 szeptember 26-iki ajánlata, ugyanott.

¹⁶ Ezt az udvari kancellária 1839 október 2-án kiülde el, u. o. 4593/839. szám alatt.

¹⁷ Az udvari titkos kancellária vonatkozó 5357/839. sz. a. átírata u. o. 1839 november 21-ről. (Az O. L. fenti négy aktája kinyomozását dr. Iványi Béla úr szíveségének köszönöm.)

¹⁸ Züllich Rudolf vándoréveiről semmit sem tudunk s a mit róla itt elmondunk, gróf Gyulay Lajos jegyezte fel Kolozsvárt, 1847 április 30-iki naplójában; hogy pedig Rómába 1839 végén érhetett, Ney Ferencztől tudjuk, a ki Züllich hazajövetelkor a *Családi Lapok* 1855 május 15-iki számában (az I. k. 425. l.) azt írja róla, hogy Rómából, 15 éves tartózkodás után érkezett haza.

¹⁹ Ekkoriban, 1845 elején is a magyarok közül 8 festő, 2 szobrász és 1 építész tanult Rómában; a *Honderű* 1845. évf. 168. l.

²⁰ Római tanulóévei ismertetését lásd Meller Simon: Ferenczy István élete és művei (Budapest, 1905.) 51—134. l.

²¹ Ezt maga Züllich mondta el gróf Gyulay Lajosnak Rómában.

²² Abból a körülményből sejtem ezt, hogy a *Magyarország és a Nagyvilág* 1870. évf. 11. lapja szerint Károlyi István három szobrot is rendelt (az 1870 december 14-én elhunyt) Teneraninál a főtí templomban lévő sírboltja részére.

Hazautaztakor pedig ajánlatára magától a nagykövettől, gróf *Lützw* Rudolftól szállást és műtermet kapott,²³ sőt királyi ösztöndíjra is felterjesztette.²⁴ Ez ugyan félévenként mindössze 100 forintnyi volt és csak négy évre szólott, de mégis örült neki, mikor 1844 tavaszán hozzájutott első részletéhez,²⁵ miután állandó, biztos jövedelme még ennyi sem volt.

Négy esztendeig tanult, küzdött immár Züllich Rómában, robotmunkát végezve, hogy mindennapi kenyere meg legyen, esti szabadidejében rajzolgatva, ábrándozva, a mi lelke egyensúlyát fentartotta s csüggedni nem engedte, a mikor a véletlen Gyulay Lajos gróffal összehozta. Ezzel sorsa váratlanul jobbra fordult, mert ő nemcsak munkát adott neki, hanem egyúttal figyelmébe ajánlotta egykori nevelőjének s most benső barátjának, Döbrentei Gábor királyi tanácsos és Buda-kerületi országos főbiztosnak, a ki már ekkor lelkes tagja volt a Magyar Akadémiának és nagy ügybuzgóságával minden szépnek, nemesnek támogatója és rajongó harczosa. Jobb pártfogót Gyulay gróf valóban nem is szerezhetett volna Züllichnek Döbrenteinél, a ki levelét nyomban átadta Petrichevich *Horváth* Lázárnak, hogy azt *Honderű* című elterjedt szépirodalmi és művészeti lapjában kiadja, Züllichet pedig lelkesen üdvözölve, azt írta neki, hogy „köszöntve fogadja a műveltségében felverekedni tüzesült magyar világ, mert jövendő díszt reméli, egészen nemzeti lelkületű fiában.”²⁶

Döbrentei levele s kivált az a híre, hogy a *Honderű* figyelmére méltatta s róla megemlékezett, nagy örömet szerzett a Rómában buzgólkodó szegény szobrásznak, kinek „egyedüli törekedése volt — mint írja — a művészet mezején bebizonyítani a magyarnak is erre való hajlandóságát“. Igyekezetét bénítá azonban pénztelen, nyomasztó helyzete, hisz akármibe fogott, a minta elkészítése a megrendelés összegének egyharmadát emészté fel, egy életnagyságú szobor Pestre szállítása meg 30 aranyba került. Ezenkívül könyvei sem voltak, melyekből magyar történeti tárgyú terveihez megbízható alapot és anyagot merít-

²³ Ezért közöljük képét a Bevezetés fejléce gyanánt, régi fényképről, melyet a Szépművészeti Múzeum bocsátott rendelkezésünkre.

²⁴ Gyulay Rómában kelt 1844 februárius 2-iki levele Döbrentei Gábor királyi tanácsoshoz; a *Honderű* 1844-iki I. k. 285. l. Utána az *Életrajzok* 1845-iki IV. k. 484. l.

²⁵ Züllich Rómában írt 1845 június 30-iki nyilatkozatából tudjuk, hogy ezt az ösztöndíjat 1843 december 30-tól húzta; az O. L. Erd. udv. kancelláriai iratok 1310/846. sz. a.

²⁶ Döbrentei Gábor keletnélküli levele Züllichhez, melyben gróf Gyulay Lajos hozzáintézett s Rómából írt 1843 februárius 2-iki tudósítására válaszol; az Erdélyi Nemzeti Múzeumi levéltár Oklevelek törzsgyűjteményében.

hetne.²⁷ Ezért egyelőre nem is törődött magyar tárgyú munkával, hanem Gyulay gróf sürgetésére²⁸ *Juno* mintázásán dolgozott, a mivel év végére el is készült. Agyagmintáját látta műtermében gróf *Bethlen* Ádám is.²⁹ Hanem azért négy hónap telt bele, míg végre legalább vázlatrajzát megküldte grófi megrendelőjének³⁰, a ki a szoborért 250 aranyat ígért. Gyulay Lajosnak a vázlat eleinte nem tetszett, mert nem talált benne *kompozíciót* s nem tartotta *Juno* alakját elég magasztosnak. De azért dicséretreméltó önmehtagadással nem szólt belé, hanem megküldte a kialakított ár második harmadrészét és — miként írta — kritizálását akkorra hagyta, a mikor az egészet kifizette és a szobor ki lesz vésvé;³¹ mert a mint helyesen megjegyezte: rajzról nem is igen lehet kellően ítélni.³² Hanem a mint napról-napra nézegette, mind jobban megszerette a rajzot, úgy, hogy pár hét múlva már arra a meggyőződésre jutott, hogy Ferenczyt Züllich felül fogja múlni.³³

A nagyszabású *Juno*-szobor munkája azért is haladt oly lassan, mert hogy pénzhez jusson, közben, Döbrentei buzdítására Züllich egy *Madonna* faragásával is foglalkozott, melyre pesti ismeretlen támogatójától ötven aranyat remélt. Ez egy kisebbszerű mellszobor akart lenni, de Züllich teljes odaadással dolgozott rajta, hiszen ez volt első önálló fellépése és tudta, hogy úgyszólván jövője függ attól, hogy miként fogadják Magyarországon. Nyár közepére szerencsésen el is készült vele³⁴ és két havi utazás után a szobor végre 1845 október 4-ikén érkezett meg Budára Döbrentei kezéhez,³⁵ kit valósággal elbűvölt. „A művet csak megpillantani kell, — írta róla — hogy bámulatunkat lekösse a művészi ihlet, a költői lélek, a szivély melege, melyet a hideg márvány lehel.

²⁷ Züllich levele Döbrenteihez Rómából, 1844 tavaszról 9-éről; a *Honderű* 1844-iki I. k. 423. l.

²⁸ Gyulay Lajos ugyanis Párisban 1844 április 1-én írt naplójegyzetében türelmetlenkedik Züllich hanyagsága miatt, midőn hozzáírt levelében még csak nem is emlékezik meg elvállalt szobráról.

²⁹ Züllich levele Gyulayhoz Rómából, 1844 december 23-ikáról.

³⁰ Ezt a rajzot a gróf hagyatékában sajnos, nem találtuk meg.

³¹ A vázlatrajz megérkezését gróf Gyulay Marosnémetiben, 1845 április 23-ikán írt feljegyzése említi.

³² Kolozsvárról, 1845 május 21-én írja, hogy 86 aranyat küldött Züllichnek második részletül.

³³ Ezt Marosnémetiben írja 1845 július 11-iki naplóföljegyzésében.

³⁴ A márványból faragott *Szűz Mária-fejet* Czelkúti 1845 augusztus 7-iki levelével egyidejűleg indította útnak Rómából, fuvara lévén 16 pengő forint és 18 krajczár. Fenti keltű levelét ld. a M. Tud. Akadémia Könyvtára *Magyar Irodalmi Levelezés* 4-r. 55. k. 7. sz. a. — Másolásáért *Szily* Kálmán főkönyvtárnok úrnak tartozom hálás köszönettel.

³⁵ Döbrentei ugyan 5-ikét ír, de mivel Gyulay már október 4-iki naplóföljegyzésében szól róla, ez a helyes.

Zülich Rudolf Madonna-ja.

A tiszta vallás fenséges eszményét ábrázolja az a *madonna* képében, oly tökélyvel, hogy az anda szelidség, nőszivély élni látszanak az eszményi szépségű vonásokon s megeleveníteni a követ. A 20 hüvelyknyi magas, carrarai márványból faragott szobrot sokan megcsodálták Döbrenteinél, a hajóhid budai végénél lévő Lika-házban volt első-emeleti lakásán,³⁶ a hol d. e. 10-től 12 óráig legszívesebben fogadta vendégeit.³⁷ De az elsők közt volt az éppen Pesten tartózkodó Gyulay gróf, ki maga is sokat gyönyörködött a szép mellszoborban és dicsőséges dolognak mondta, hogy erdélyi művész munkája. Csakhogy eszébe jutván, hogy Züllich szülővárosa mellett emelkedik Bilak regényes hegye, ötletszerűen elnevezte Bilakinak, mivel — úgymond — magyar művésznek magyar nevet kell hordoznia.³⁸ Ezt a felfogást maga Züllich is helyeselte,

Züllich aláírása.

a mint elkereszteléséről értesült Döbrenteitől, ámde arra hivatkozván, hogy családja címerében szókökút van, a *Czélküti* nevet választotta s ezentúl állandóan így is nevezték és írta magát] néha-

napján. Egyébként hálásan fogadta pártfogója támogatását, a mi nagyon serkentőleg hatott pályája folytatására, mert „csak szeretett honfiaiunk áll hatalmokban — mondja válaszában — a fejlődő gyenge plántát virágra nevelni, vagy elhervadtatni.”³⁹ E szerénysége jó hatást keltett és csak növelte Döbrenteiben iránta érzett barátságát. Két hónap alatt sokan, 94-en nézték meg Döbrenteinél és dicsérték „a szép, anda“ *Madonna*-szobrot s a dicséreték közt mindenesetre legértékesebb volt Ferenczy szobrászé, a ki „sokáig nézte, igen szereti a művet s elmenetelekor tiszteletét jelentette“ készítőjének,⁴⁰ a mi annak igen jól esett.⁴¹

Züllich becsülettel rászolgált az elhangzott dicséretekre, mert *Madonnája* csakugyan művészi munka. Minden vonásán meglátszik ugyan, hogy ifjú mester műve, a ki még nem szabadult az iskola tanítása alól. De ez csak előnyére válik a szobornak, mely úgy hat reánk, mint valami *Raffael-Madonna*. A vatikáni képtárban Raffael⁴² *Mária*

³⁶ A *Hölgyfutár* 1851. évf. 460. l. szerint ez a ház a Tabán-utczai 600. számú volt.

³⁷ A *Madonna* megérkezéséről tudomást vett röviden a *Jelenkor* is 1845 október 16-iki száma 499. l.

³⁸ Gyulay Lajos Pesten írt 1845 október 4-iki feljegyzésében.

³⁹ Züllich Rómából írt 1845 október 18-iki levelében.

⁴⁰ Döbrentei válasza erre, Budáról 1845 december 5-ikéről.

⁴¹ Ferenczy elismerő szavait Züllich Rómából írt 1846 januárius 12-iki levelében köszönte meg.

⁴² Raffaello Santi festő, meghalt 1520-ban.

koronázása című képében rá is akadunk arra a mintára, mely Züllichet megihlette. Beállítás, a haj választéka, a kendő redőzete és a mellén való összetűzése ugyanaz, míg arcán és kifejezése vonásain Michelangelo *Pietájának* hatása érezhető. A madonna fájdalmas szép tekintete legalább épp úgy meghat Züllich művén, mint ezen a régi mestermunkán. De maga anyagának kidolgozása is gondos és csinos,⁴³ olyan, melyet a szobrász-akadémiában bizonyára megvizsgált és átjavitott tanára.

Látogatóinak a lelkes Döbrentei külön-külön elmondta, hogy „a mű ára 60 arany, becséhez mérve csekély“, mert a „remekművet“ készítője csak azért küldte fel, „hogy talentumát nemzetének bemutassa“ s ha elkel „árából ismét tovább dolgozzon.“ A hírlapokban is többször szólt róla, hogy a figyelmet a szobor iránt ébren tartsa.⁴⁴ Hogy pedig a társadalom áldozatkészségét fokozza, felhívását e sorokkal végző: „Nem reményt nyújtó tehetség fejlesztéséről van szó, hanem már kifejtett művészi lángész pártolásáról, kit honszerelme honosai felé fordít, ki magyar művész akar lenni s vésűje remekeivel hazáját gazdagítani; külföldhöz csak akkor fordulandó, ha ama bizalomban, melyet dús honfiaiban helyez, midőn művét közéjük küldé, csalatkozásnia kellene,⁴⁵ kényszerítve a művészt, hogy „hazafiúi keservében elfordulva édes nemzetétől e legelső ajánlatát is odaszánja a külföldnek!“⁴⁶

A szobor és alkotója ügyét a *Honderű* szerkesztője, Horváth Lázár is szíven viselé, azáltal, hogy a gyűjtésről olykor hírt adott és ismerős körében maga is lelkesített érdekében. Avagy „szükség-e Ferenczy szomorú példáját felhoznunk, hogy több pártolásra serkentsük kebleiteket óh honfiak, óh honleányok“ — írta egyízben⁴⁷ és ime reá két hétre (1846 márczius közepén) örömmel újságholhatta, hogy a hatvan arany immár együtt van s „a szép szobormű tehát benn marad hazánkban,“ hogy a Nemzeti Múzeum kincseit szaporítsa.⁴⁸ A gyűjtést Budán gróf Keglevich Jenke kisasszony vezette, összeszedvén 12 aranyat és 60 pengőforintot, Pesten gróf Traun Ferenczné-Bethlen Borbála, meg Frankenburg Adolf, az *Életképek* szerkesztője, a ki a pazmanita-növen-

⁴³ Viszont Pasteiner (id. h. 194. l.) és utána Szana (id. m. 74. l.) igénytelen műnek tartja, csupán technikájáról ismeri el, hogy: elég jó.

⁴⁴ Így ír a szoborról s buzdítólag készítőjéről a *Budapesti Híradó* is 1845 október 14-iki sz. 249. l.

⁴⁵ Névtelenül, a *Honderű* 1845. évi II. k. 297. l.

⁴⁶ Az *Életképek* 1845-iki IV. k. 483. l. Míg Döbrentei 1846 januárius 28-iki adakozásra való felhívása a *Társalkodó* 1846. évf. 55. l. jelent meg.

⁴⁷ A *Honderű* 1846. évi I. k. 196. l.

⁴⁸ Ugyanott, a 238. lapon.

dékektől három aranyat, a budai bálók rendezőitől meg 20 pengőforintot kapott.⁴⁹ A 60 aranyon felül begyűlt pénzt Döbrentei az ada-kozók neveit magába záró emlékkönyvre fordítá, meg a szobor talapzatára, melyet egy budai díszműgyáros⁵⁰ azért készített el *csak tíz pengőforintért*, hogy áldozatával maga is hozzájáruljon a múzeumhoz,⁵¹ mely a szobrot végre május 2-ikán vette át⁵² és állította ki közszemlére.⁵³

A költséget leszámítva, Züllich 50 aranyat kapott kézhez Madonnájáért,⁵⁴ a mi éppen elég volt arra, hogy vele függő adósságait kifizesse és a már kész *Junot* hazaküldhesse. Ez 1846 április 22-ikén indult útnak szárazon Triest felé⁵⁵ és hat hét telt belé, a míg Budára érkezett. Itt aztán Döbrentei a művész útasításai szerint bontotta ki gondosan és állította közszemlére szalonjában, hol június 16-ikától kezdve lehetett megtekinteni. Erre a lapok útján hívta fel az érdeklődőket, kiemelvén, hogy a szobor azt a jelenetet ábrázolja, midőn Juno (Hera) átveszi Vénusztól (Küprisz) az elrejtendő bájövet, hogy vele az Olimpust elhagyja, a mit *Homerosz* Iliásza 14-ik könyvében ekként találunk leírva:

Szól vala s kebléből kivévé remekelve himedzett
Sürge övét, melyben minden kecs bájzata össziült.
Benn volt a szerelem, szeretők susogása, sóhajtás,
A csapodár kérés, mely még okos észet is elámit.
Ezt neki adtában így szólogatott hizelegve:
Fogd e hímes övet, férkesztesd be kebeledbe.
Tenger igézete van, s teszi mit kényedre óhajtasz,
Nem győzelmtelenül térsz meg. Mondá vala Küprisz.
Erre nevetni fakadt a nagy gomolyó szemű Héra,
Mint felség, az övet mosolyogva dugá kebelébe.
És haza tért mostan Küprisz, Zeüsz isteni lánya.
Héra meg a nagy Olümp ormát sietelve hagyá el.⁵⁶

⁴⁹ Az *Életrajzok* 1846-iki V. k. 289. és 324. l.

⁵⁰ Neve Ernst Frigyes volt; ugyanott, V. k. 636. l.

⁵¹ A *Honderű* 1846-iki I. k. 295. l.

⁵² Az *Életrajzok* 1846-iki VI. k. 37. l.

⁵³ Züllich *Madonnáját* ma a Szépművészeti Múzeum őrzi, 3390. leltári szám alatt fölvéve s ez intézetünk saját felvételű fényképéről mutathatjuk be rajzban is, a miért *Kammerer* Ernő igazgató úrnak tartozom hálával. Az 53 $\frac{1}{2}$ cm. magas szobor signaturája a bal váll mögötti peremén: Züllich R: műve 845. — Hibás tehát Wurzbach id. lexikonának amaz állítása, hogy *Madonnáját* Züllich 1848-ban a bécsi képzőművészeti akadémia kiállításán mutatta be, hol (az igazgatóság szives értesítése szerint) soha semmit sem állított ki.

⁵⁴ Az egész ügyről Döbrentei 1846 márczius 21-iki levelében számol el Czelkútinak, midőn az 50 aranyát postára tette.

⁵⁵ Züllich 1846 április 22-iki, Rómából írt levele szerint, melyben maga is idézi olaszul az *Iliász* ama sorait, melyeket márványban megörökített.

⁵⁶ Valószínűleg Döbrentei saját fordítása, a *Honderű* 1846-iki I. k. 478. l.

Zürlich Rudolf Juno-ja.

dékektől három aranyat, a budai bálók rendezőitől meg 20 pengőforintot kapott.⁴⁸ A 60 aranyon felül begyűlt pénzt Döbrentei az adakozók nevelt magába záró emlékkönyvre fordította, meg a szobor alapzatára, melyet egy budai díszmálgyáros⁴⁹ azért készített el *csak tíz pengőforintra*, hogy áldozatával maga is hozzájáruljon a múzeumhoz,⁵⁰ mely a szobrot végre május 2-ikán vette át⁵¹ és állította ki közszemlére.⁵²

A költségeit leszámítva, Züllich 50 aranyat kapott kézhez Madonnájáért,⁵³ a mi éppen elég volt arra, hogy vele függő adósságait kifizesse és a már kész *Juno*-t hazaküldhesse. Ez 1846 április 22-ikén indult útnak szárazon Tresté felé⁵⁴ és hat hat telt beje, a míg Budára érkezett. Itt aztán Döbrentei a művész órástípusai szerint bontotta ki gondosan és állította közszemlére szalonjában, hol június 16-ikától kezdve lehetett megtekinteni. Erre a lapok útján hívta fel az érdeklődőket, kiemelve, hogy a szobor azt a jelenetet ábrázolja, midőn Juno (Hera) átveszi Vénusztól (Küpriszt) az elrejtendő bájövet, hogy vele az Olimpuszt elhagyja, a mit *Homerosz* Iliásza 14-ik könyvében ekként találunk leírva:

Szól vala a kebleből kivéve, rönkelve hímédzett
Sínge övet, melyben minden hecs bűflata összállt,
Zöld s szerelmén, szertőlá szögése, sohajtás,
A csapnár bérts, mely meg öltöz észli is elhajt.
Ezt neki addáhan így szologatott hűszegve
Tud-e hímés övet, jérkesztés be kebelebe.
Tenger övete van, s tessz mit kényedre ohajtassz,
Nem győzelmelenül térsz meg, Mondá vala Küpriszt,
Ere szertul térsz a nagy gonolyó szemű Hera,
Mint lehet, az övet mozdalyogva dugá kebelebe.
És haza vett mertem Küpriszt, Zelfsz isteni lyánya,
Hera meg a nagy Olimp omát ártelve hagyá el.⁵⁵

⁴⁸ Az *Életrajzok* 1846-iki V. k. 289. és 324. l.

⁴⁹ Neve Ernst Frigyes volt; ugyanott, V. k. 636. l.

⁵⁰ A *Honderó* 1846-iki I. k. 295. l.

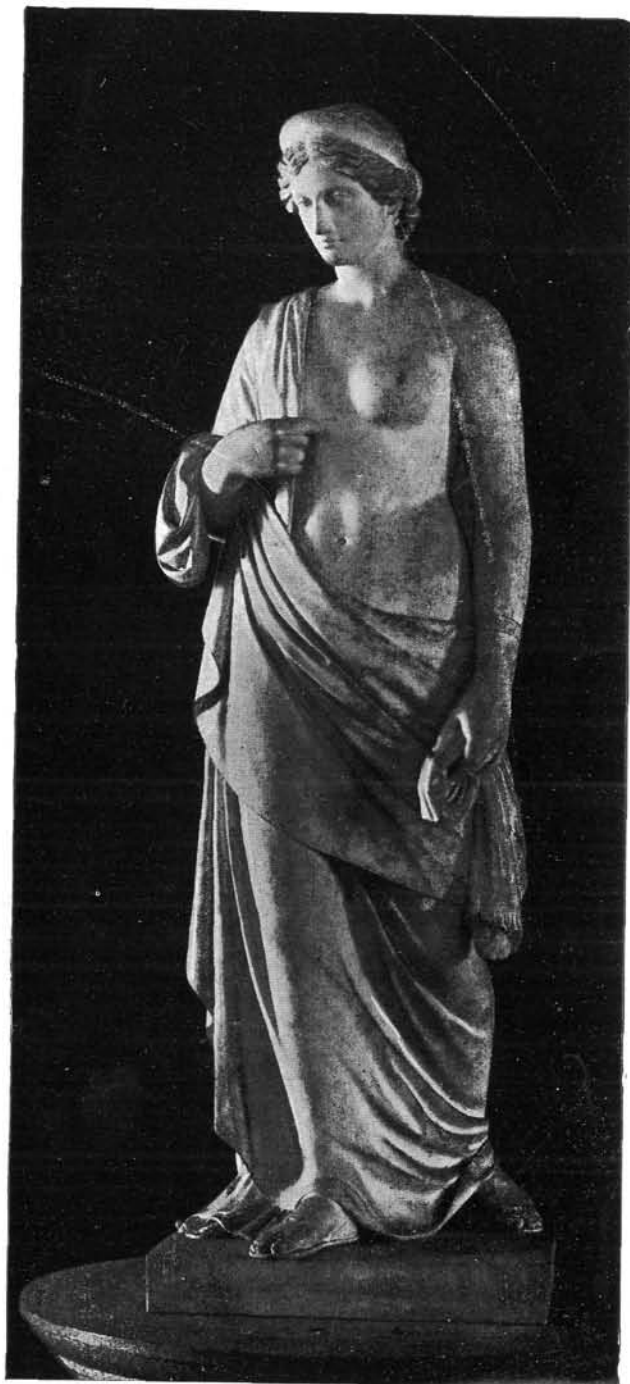
⁵¹ Az *Életrajzok* 1846-iki VI. k. 37. l.

⁵² Züllich *Madonnáját* ma a Szépművészeti Múzeum órái 390. leltári szám alatt fölveve s ez intézetünk saját felveteli fényképéről mutatgatva be rajzban is, a miért *Kammerer* Ernő igazgató úrnak tartozom hálaival. Az 53 cm magas szobor signaturája a bal váll mögötti peremén: Züllich R. wölve 845. — Ebből tehát Würzbach id. lexikonának utaz állítása, hogy Madonnáját Züllich 1848-ban a bécsi képzőművészeti akadémia kiállításán mutatta be, hol az igazgatóval szerves értesítése szerint) soha semmit sem állított ki.

⁵³ Az egész ügyről Döbrentei 1846 márczius 21-iki levelében számol el Czékútnak, midőn az 50 aranyát postára tette.

⁵⁴ Züllich 1846 április 22-iki, Rómából írt levele szerint, melyben maga is idézi olvasni az *Iliász* ama sorait, melyeket márványban megörökített.

⁵⁵ Valószínűleg Döbrentei saját fordítása a *Honderó* 1846-iki I. k. 478. l.

Züllich Rudolf Juno-ja.

A 4 láb 2 hüvelyknyi magas⁵⁷ „jeles és sok kellemmel bíró szobrot“ sokan nézték meg, mindnyájan annak tudatában, hogy „szegény hazánkban az ilyen műjelességek látása csak a legkritikább élvezetek közé tartozik.“⁵⁸ Az első benyomások lelkesültségét azonban közben kritikai megjegyzések tarkíták, a szobor gyöngéit kutatva. Így pl. Pétrichevich *Horváth* Lázár elismerte ugyan róla, hogy „finom vésűvel, sok tehetségzikkrával és gyöngéd ügyszeretettel van faragva“, de nem találta meg benne azt a *jellemkifejezést*, melyet a saját képzeletében alkotott Juno-ban látni szeretett volna.⁵⁹ Döbrentei is ezt látszott leginkább kifogásolni a szoborban, melyről ezeket a megjegyzéseket közölte készítőjével: Baloldala, úgymint melle, válla, háta, kara, csipőjénél vékonya, fara és siető lába remek. Hasonlóan leplezésének redőzetes lágyága. Ezek a művész lángeszének jelei s jövődő nagysága hirdetői. De a jobb láb általjában, kivált térde hajlásánál, feszes. A jobb kéz feje, különösen mutatóujja nincs idomban a balkézzele; a jobbik markosabb. Az arcz köre a test egészéhez képest kicsiny, aprózott. A lábujjak legkisebbike, mindenik felettébb hátra van. Azonkívvül nincs szenvedély ábrázatában s éppen akkor nincs, midőn Küprisz tanítgató fecsegéseire neheztelve fakad nevetésre s mintegy azt mondja: *Hagyj békét, tudom én, mit kell tennem, én, főbb Istennő*. A bájövet sem baljában kellene tartania, csendben, hanem melléhez kapva jobb kezével és ajakán a siető vágnak kellene látszani s balkarjának már a menet lebbenését éreztetni. Ezt várta Döbrentei Homerosz festéséből, ellenében a művészszel, a ki a költő leírásának ezt a végső sorát éreztéké köben: *Hera meg a nagy Olimp ormát sietelvé hagyá el*.⁶⁰ Ámde vigasztalására maga megírta, hogy véleményével a szobor 170 nézője közül csupán négyé egyezett.⁶¹ Hanem bíráló megjegyzései daczára annyira megszerette *Junot*,⁶² hogy nem akarta lakásából kiereszteni, sem mikor arról volt szó, hogy gazdájának küldjék Marosnémetibe, sem pedig mikor Gyulay Lajos nagylelkűen a Nemzeti Múzeumnak aján-

⁵⁷ Mał mérték szerint a szobor pontosan 136 cm. magas.

⁵⁸ Az *Életképek* 1846-iki V. k. 798. l.

⁵⁹ A *Honderű* 1846-iki II. k. 238. l. — Ezt a megjegyzést követi Pasteiner és utána Szana is, midőn (id. helyeiken) azt mondják, hogy: Junonak sem a művészi felfogás, hanem a kidolgozás csinja és szabatosága ad némi értéket.

⁶⁰ Ez is van a szoborra vésve, utána ez idézettel: *Homerosz Iliásza XIV. könyvb.* Hátral pedig: Gróf Gyulay Lajos ajándéka. Gyulaféjvári születésű Czélkuti műve. Rómában, 1846.

⁶¹ Döbrentei Züillichnek Budáról, 1846 szeptember 16-án irt levelében.

⁶² A jelenleg szintén a Szépművészeti Múzeumban őrzött *Juno* képét a *Magyar Szalon* 1900-iki 34. k. 496. l. adta ki, majd Szana id. m. 73. lapján, míg mi korábbi őrzője, a Nemzeti Múzeum igazgatóságának szíves engedélyével Weinwurm Antal fényképéről közöljük.

dékozta. Százféle kifogást talált, csakhogy a bájos nő továbbra is szalonjában istenkedjék, úgy nem tudott megválni tőle,⁶³ a mi miatt a gróf már neheztelt is reá, úgy hogy a Múzeum végre is éppen tíz hónapi várakozás után, 1847 április végén vehette át és állíthatta ki,⁶⁴ anélkül, hogy ajándékozója, a ki az egész elmúlt esztendőit erdélyi kastélyában töltötte, csak láthatta is volna. Ebben egy kis szándékosság is rejlett, mert „nagyön dicsirik — írja naplójában Gyulay Lajos — s még belé-szeretnék s akkor aztán magamnak tartanám meg.”⁶⁵

Az elhangzott megjegyzések közül kevés fogadható el s kevés állja ki az esztétikai szabályok mértékét. Különbö is Junonak épp úgy, mint a többi mitológiai alaknak bizonyos megállapodott ábrázolási módja van, melyhez a művésznak alkalmazkodnia kell, ha jellegzetes akar alkotni és épp akkor hibázik, ha a megszokott formáktól eltér. Züllich e legkiválóbb művében nem tért el tőlük, midőn Junót úgy ábrázolja, a mint diadalmasan távozik az Olimpusról, holott Döbrentei éppen ezt kifogásolja benne leginkább. Züllichet ábrázolásában az antik Juno-szobrok vezették, a melyet Rómában négyet volt alkalma tanulmányoznia, két teljes alakút meg egy mellszobrot a vatikáni múzeumban, egyet pedig a kapitóliumban.⁶⁶ Legszebb köztük az, melyet Züllich maga is megszeretett, a vatikáni múzeumnak az a Junója, melyet az olaszok *Giunone Regina* néven neveznek.⁶⁷ Napokig elnézte nemes formáit, vajha szépségében elmerülve maga is megközelíthetné a klaszszikus alkotást. Ez sikerült is neki, azzal a különbséggel, hogy az alak testtartásának egyensúlyát megváltoztatta, vagyis, hogy az antikéval szemben a bal lábról inkább a jobbra helyezte át, miáltal egész állása mozgalmasabbá vált s hogy kezéből elhagyta a pálcát és tányért s a helyett jobb kezét ruhája felső részén nyugtatja, baljába pedig a megénekelte bájövet adta. Haja s a rajta nyugvó koszorú egészen az antik modorában van faragva, de ingét mellőzte, akár, hogy természetesebbé tegye, akár, mert ránczainak kifaragása nehéz volt. Így Züllich Junója bájosabb, karcsúbb és kecsesebb az antiknál, mely majdnem férfias tekintetű és harcziás. Ezzel szemben a magyar művészé nőies és bővülő

⁶³ Gyulay szavai, Kolozsvártt írt 1846 december 26-iki naplófeljegyzésében.

⁶⁴ A *Honderű* 1847-iki I. k. tavaszévi 30-iki számának 261. lapjáról, meg Gyulay Lajos gróf 1847 április 30-iki kolozsvári naplójegyzetéből.

⁶⁵ Gróf Gyulay Lajos 1846 július 11-iki Marosnémetiben írt följegyzése, hol azt is megjegyzi, hogy a Nemzeti Múzeumnak csak azért adja a szobrot, mivel az *Erdélyről* még nincsen szó! Gyulay csakis 1847 július 31-én láthatta a szobrot, melyről az írja, hogy nem elégítette ki s jobbnak találja Züllich Madonnáját.

⁶⁶ Egy fejnélküli csonka alak meg egy Juno-fej van még a Museo Nazionale-ban is, de ezeket Züllich nem láthatta, mert újabban kerültek elő. Viszont a vatikáni Juno-mellszobor annyira hatott reá, hogy Madonnájában sok vonását megörökítette.

⁶⁷ Rajzát összehasonlítás kedvéért be is mutatjuk.

Giunone Regina.

Giunone.

A római vatikáni múzeum két antik Juno-ja.
(Züllich mintaképei.)

ereje tudatában szendén áll előttünk, mint az a másik antik Juno-mellszobor, mely a vatikáni múzeum egy másik termét díszíti.⁶⁸

Züllich sikere akkora lelkesedést keltett a főváros írói- és társasköreiben, hogy e lelkesedés felhasználásával Döbrentei Gábor negyedmagával: Frankenburg Adolf, Hoicsy Sándor és Ney Ferencz támogatásával a Múzeumban felállítandó *Nemzeti szoborcsarnok* alapítását tervezte s erre 1846 július 1-én *felszólításukat* ki is bocsátották országszerte. Mert általános volt a nézet, hogy a *Madonna* és *Juno* ifjú szobrása, a művészet istennőjének ez ihletes imádója — miként Döbrentei nevezé — „nemcsak ügyessége, de művészi ihletségénél fogva is magasztos jövőt reméltet a hazai szobrászat még eddig virágtalan mezején.“ Ily tehetséget tehát foglalkoztatni kell „nemzetünk díszének emelésére“, nehogy pártolás hijján a külföld nyelje el, holott szükségünk van minden megnyilatkozó tehetség érvényesülésére, hogy „felléphessünk a művész nemzetek sorában.“ A nemzet rokonérzelmeinek fellángoltatására pedig legalkalmasabbak nagyjaink emlékszobrai, „oly történetileg kitűnt egyénekéi, kik iránt tiszteletre buzdúl a magyar korona birodalmának minden tagja.“ Az alapítók lelkesen bíztak a hazafiak áldozatkészségében, mely megmutatná, „hogy nemcsak kivételesen egyszermásszor, de *elvből* tudunk szellemiek lenni mindannyiszor, valamikor azt a hazának s vérünknek feldicsőítése kívánja“; s ne feledjük — irták — hogy egyedül sem hazai erő, sem kereskedés és ipar, sem tudomány nemzetet valódi nagygyá nem tőn soha, hanem mind e tényezők művészettel karöltve, Magyarországnak pedig élni kell hírből, díszben, tudományban és szépművészetben, bár e haza élete olyan, mint századok óta elásott kard: volna éle, de csorbáit ki kell köszörülni, fényt villogna szerte, de a rozsdafoltokat ki kell csiszolni; volna súlya, de markolatát erőnek kell forgatnia.⁶⁹

A megalakult szoborműegylet kimondta, hogy a szoborcsarnokot a *legnagyobb* magyar, Hunyadi János szobrával óhajtja megnyitni.⁷⁰ Ezt Ney titkár egyidejűleg közölte is Züllichchel, kérve, hogy a teljes siker érdekében küldje meg a készítendő szobor kisdéd-mintáját, hogy az „közszemlére kitétetvén, fölötte a műértők, a hírlapok s egyáltalán a műveltebb közönség képviselői véleményzőleg nyilatkozhasanak.“ S ámbár a művésznek szabad kezét engednek, annyit az egylet megkíván, hogy „a hősnek méltóságos arczán ünnepies magasztosságnak és szíveket hódító bizalomnak kell kifejezve lenni, párosúltan a honszeretetnek meg-

⁶⁸ Ezt is bemutatjuk az előbbivel szemben.

⁶⁹ A felhívás szövegét ld. az *Életképek* 1846-iki VI. k. 37—41. l. s a *Honderű* 1846-iki II. k. 36—38. l. és a *Pesti Hírlap* 1846. évi. 30—31. l.

⁷⁰ Legnagyobb magyarnak Ney Ferencz nevezi, tüzes, áradózó jellemzést is írván Hunyadiáról az *Életképek* 1846-iki VI. k. 96. l.

testesült szellemével.“ Züllich hálásan fogadta a szobor-egylet megbízását, s nagy lelkesedéssel látott munkához, „mert csak akkor szabadúlhat meg idegen átoktól — úgymond — a hazai művészet, ha nem leszünk sápadt utánczó külföldi történetek- és példaképeknek, a melyek nemtőjét meghódítani egy magyar művész sem fogja tudni.“ Az előleges minta kívánságát azonban kelletlenül teljesíté s úgylátszik bántotta művészi önértetét, „mert egy rövid idő alatt készült minta — írja Neynek — ha félre is tesszük annak kisdedségét, nem lehet oly tökéletes, mint az elvégzett szobor“, a mihez még az a tulajdonsága is járul, hogy sokszor még magán a nagy mintán, sőt a márványon is változtatni szokott s hogy mily ártalmas a művészetre a *korlátoló mód*, azt már *Plato* megírta, „hogy Egyiptomban a szobrászat ezer esztendő alatt sem ment elő, mert a kormánytól meg volt határozva a művek körrajza és ezért még távulról sem látták azon tökélyt, a melyre értek a szabad görögök.“ A mintát illetőleg Ney is úgy gondolkozott, hogy „a művészi szellemet korlátoló vonalzasok által bilincsre verni akarni annyi volna, mint az ihlet röptét gátolni“, ám a minta kiállításával épp a közvélemény iránti tiszteletből tartoznak annak a közönségnek, melynek támogatását megnyerni igyekeznek. De sietett megnyugtani a művészt, „hogy a közvélemény annak idejében a kiállítandó kisdéd mintát — tudván, hogy az nem lehet tökéletes — nem fogja kényúri szemekkel bírálgatni.“⁷¹

E szellemes kijelentésnek s annak, hogy Züllich nevét és tehetőségét annyira kiemelték felhívásukban a szobor-egylet alapítói, épp az ellenkező eredménye lett, mint a mit e néhány lelkes műbarát remélt tőle. Őszig ugyan 95 aláírási ívet sikerült elhelyezniök főurainknál, de még Bécsben is sokan félremagyarázták hazafias céljukat, úgy hogy Neynek végre nyilatkoznia kellett, hogy „az egylet törekvéseinek főszemponija az ügy, t. i. a legdicsőbb magyarok méltó megdicsőítése, nem pedig azon kisszerű cél, hogy egy embernek — ennek vagy amannak — csupán kenyeret adjunk.“⁷² Hogy pedig ezúttal éppen Czélkútival tárgyaltak, „ennek egyszerű oka az, hogy miután észrevettük benne — úgymond — a jeles tehetséget, alkalmat akarunk nyújtani s megkísérletni vele, mennyire haladhat művészete,⁷³ nehogy elhanyagoltatás esetében később szemrehányással illethesse, mint annyi más művész, a

⁷¹ Ney 1846 nyárhó 24-iki válasza Züllich keletnélküli levelére az *Életképek* 1846-iki VI. k. 161—162. l.

⁷² Ezt (névtelen cikkében) Vahot Imre vetette szemére a szobormű-egyletnek, a *Pesti Divatlap* 1846. évf. 575. lapján; a mit Döbrentei 1846 december 7-iki levelében tudtára is adott Czélkútinak.

⁷³ Züllich művészetét Vahot is elismerte (fent idézett cikkében) olyan művek készítésében, a melyenek a Madonna; de kiemelte, hogy nemzeti tárgyú műve még nincsen s nem tudja mit művelhet ily irányban.

figyelmetlen hazát.“ A kishitűek és gáncsolók kétkedését egyébiránt eloszlathatja a személyes tapasztalat és meggyőződés, mert Czelkuti *Junoja* annál nagyobb bizalmat gerjeszt a közönségben tehetsége s a szoborcsarnoki vállalat iránt, minél többen megszemlélik s gyönyörködnek benne. Hogy pedig e nemzet még nincs megérve saját nagy férfiainak illő megdicsőítésére s e szerint saját nagy múltjának kellő megértésére és méltánylására . . . még a sejtetőségek sorából is kiküszöböljük; mert a mely nemzetnek keblében nincs kegyelet mult históriája iránt, az nem érdemel kegyeletre méltó históriai jövendőt.⁷⁴

Ily lelkes hangon folytatta Ney Ferencz izgatását a valóban nemes ügyben,⁷⁵ a mely még sem vezetett sikerre s beteljesedett az alapítók aggodalma, hogy „miután mindenféle célok előmozdításához többnyire ugyanazon adakozók járulnak“, a sok hazafias teherviselést végre is nem bírják. De azt hisszük, nagyobb oka volt e sikertelenségnek az a körülmény, hogy Züllich egy-egy carrarai márványból faragott szoborért 600 aranyat kívánt, a mi — viszonyaink közt — méltán sok volt; habár arra hivatkozott, hogy Rómában 500 arany egy életnagyságú szobor megrendelési ára.⁷⁶ Petrichevich Horváth Lázár meg is jegyezte, hogy a ki egy szoborért ennyit mer kérni, annak erősen kell bíznia erejében. Ez a kívánság azonban — szerintünk — Züllich művészi erejének túlbecsülését jellemezte és természetének azt a szertelenségét, mely az alkalom kapzsi kihasználásában nyilvánult, a helyett, hogy az állandó megbízást és munkát becsülte volna meg érdeme szerint.

Voltak olyanok is, kik az új egyesületben ellenlábását látták az 1840-ben alakult *Magyar szobrászati egyesületnek*. Pedig ennek működése szünetelt, mivel a *Mátyás király* Ferenczy Istvánnál megrendelt lovasszobrához szükséges 100,000 pfrtból még tizenhatezeret sem bírt összegyűjteni, úgy, hogy végre is feloszlott, Ferenczy meg kénytelen volt eladni budavári házát és műtermét, miután saját vagyona nagyrészt is ráköltötte a létre nem jött szoborra.⁷⁷

Igénybe vette s megosztotta a közönség áldozatkészségét az 1847 elején alakult *József-emlékegyesület* is,⁷⁸ mely az elhalt József nádor szobra mintáját Alexy Károlylyal csináltatta meg.⁷⁹ Ez a poprádi születésű 24 éves művésznök Bécsben dolgozott és műhelyében tíz em-

⁷⁴ Ney 1846 őszelő 29-iki nyilatkozata; *Életrajzok* 1846-iki évf. 446—447. l.

⁷⁵ Második buzdító nyilatkozata 1846 november 5-éről; ugyanott, a 605. l.

⁷⁶ Züllich Rómából írt 1846 május 20-iki levelében.

⁷⁷ A szoboregyesület 1847 szeptember 4-iki felszámoló ülése jegyzőkönyvéből; a *Pesti Divatlap* 1846. évf. 735. l. és 1847. évf. 1185. l. és a *Társalkodó* 1847. évf. 289. l.

⁷⁸ Az egyesület felhívása 1847 januárius 21-én tartott alakuló üléséből olvasható a *Társalkodó* 1847. évf. 29. l.

⁷⁹ Ismertetve a *Honderű* 1847-iki II. k. 56—57. l.

bert foglalkoztatva, az 1844-iki tavaszi műkiállításon tűnt fel *Mátyás-szobrával*.⁸⁰

Különösen megbénítá azonban a művészet pártolását egy nem várt csapás, az 1847-iki országos inség, mely a hazafiak áldozatkészségét teljesen lekötötte.⁸¹ Ily körülmények közt egyik szobor sem készülhetett el, művészeink meg egyik napról a másikra tengődtek. Így a megnyílt nyári műkiállításon mindössze három szobrot lehetett látni, három kiválóbb szobrászunk: Ferenczy, Alexy és Züllich pedig semmit sem állított ki. Hisz Ferenczy vésője „áldozatául esett szalmatüzünknek, gyorsan ellobbanó lelkesedésünknek, melyben nem lehet jobban bízni — írta jellemzően Zerffi⁸² — mint a tenger tükörszínében“;⁸³ a másik kettő meg síremlékek és asztali gipszszobrocskák készítéséből éldegélt máról holnapra.

E kedvezőtlen viszonyok daczára Döbrentei kitartóan dolgozott a szoboregylet és Züllich érdekében. Ennek még az egylet megalakulásakor, 1846 nyarán küldött néhány Hunyadira vonatkozó könyvet és képet,⁸⁴ hogy azok alapján agyagolja a nagy törökverő hős szobrának kis mintáját.⁸⁵ Züllich el is készíté, de úgy látszik hamarább, mint kellett volna, mert midőn mintája 1846 november elején Döbrentei kezéhez jutott, azt oly silánynak tartotta, hogy Ney titkáron kívül be sem mutatta az egyleti tagoknak, nehogy kedvüket vegye s bizalmatlanságot keltsen bennök a művész iránt. Szigorú, de helyes eljárását Züllichnek is nyíltan megírta, arra ösztönözvén, hogy jellemzőbb mintát készítsen, mely figyelmet és bizalmat gerjessen iránta.⁸⁶ Szobrászunk megszívlelte a jóindulatú megjegyzéseket és egész télen az új mintán dolgozva, végre 1847 márczius elején postára tehetette. Bizott benne, hogy tetszeni fog, mert — levele szerint — képzelete egész erejével készíté, álló alakban mutatván be a kormányzói esküjét letevő Hunyadi, a mint jobb lábát összetört török fegyvereken nyugtatta.⁸⁷ A gipszminta csakugyan megfelelt a szoborműegylet várakozásának, úgy hogy az teljes reménységgel

⁸⁰ A *Honderű* 1844. évf. II. k. 115. l. Ugyanakkor kiállított még: Boldics, Clair Alajos, Diettmann, Dunaiszky, Durcsinszky, a lévai származású Halgas Mátyás és Kovács; de csak Alexy és Clair műveit dicsérték.

⁸¹ A József-emlék-egyesület 1847 augusztus 7-iki nyilatkozata; a *Honderű* 1847-iki II. k. 137. l.

⁸² Zerffi Gusztáv hírlapíró.

⁸³ A *Honderű* 1847-iki II. k. 75. l.

⁸⁴ E képek természetesen képzeletiek voltak, mert Hunyadi Jánosnak semmi egykorú arcsképe nem maradt reánk.

⁸⁵ Züllich 1848 februárius 8-iki leveléből tudjuk, hogy erre Döbrentei 1846 július 11-iki levelével kapott megbízást.

⁸⁶ Döbrentei 1846 december 7-ikén írt levelében.

⁸⁷ Züllich Rómában írt 1847 márczius 5-iki leveléből.

bizhatta meg a szobrászt életnagyságban való kidolgozásával s egyszerűsmind „bizalomtanúsítás és a művész méltó ösztönzésének tekintetéből“ 50 arany előleget is küldött neki.⁸⁸ Döbrentei szerdán és vasárnap tartott estélyein mutatta be vendégeinek. Nagyrészüknak tetszett is, de gróf Teleki Blanka, a ki Párisban festegetett, itt meg Ferenczytól tanult agyagolni, azt a megjegyzést tette reá, hogy jobb karja merev, mintha kimarjult volna;⁸⁹ Uhl⁹⁰ pesti képfaragó a balláb térdét találta feszesnek; Hoicsy meg az arcot igen fiatalosnak; a mit Döbrentei hűségesen közölt pártfogoltjával, hogy munkájában tekintettel legyen e fogyatkozásokra.⁹¹

Hunyadi szobrát Züllichchel a szoborműegylet 400 aranyban alkudta ki, azzal a föltétellel, hogy azt 2—3 havonkénti 50 arany részletekben küldjék meg. De még ennek az összegyűjtése is sok nehézséggel járt, mivel Ney szerint a vidékiektől rendszeren csak a pesti vásárokra érkezőktől lehet a pénzt és aláírási íveket megkapni.⁹² A közönség áldozatkészségét egyébként a *Himfy-lantra*, vagyis Kisfaludy Sándor szobrára való gyűjtés is igénybe vette, melynek készítését Sztrokay Lujza kisasszony indítványára határozták el 1846 nyarán.⁹³ Ám Döbrentei jól ismervén a magyar ember könnyen hevülő természetét, egyúttal egy harmadik mű: Berzsényi Dániel szobrának megalkotását is felvetette a szoborműegyletben s elkészítését ősszel megint Züllichre bízta, azt írván neki, hogy Berzsényit Minerva pajzsával ékesítve hosszú dolmányban ábrázolja.⁹⁴ Züllichet annyira meghatotta pártfogójának ez újabb figyelme, hogy majdnem forduló postával küldte meg neki a szobor rajzát, melyben — teljesen eltérve Döbrentei kívánságától — saját eszméje szerint: az Óda műzsája Berzsényi verslantjával a Parnassusra indul, mert a dolmány

⁸⁸ A szoborműegylet hivatalos tudósítása a *Honderű* 1847 tavaszho (április) 27-iki száma 341. l. E határozat ellenére azonban Ney titkár a gyűjtés lassúsága miatt csak május 19-ikén jutott abba a helyzetbe, hogy Züllichnek 39 aranyat küldhessen; id. keltű levele nyomán.

⁸⁹ Döbrentei egy korábbi, 1846 december 7-iki levele szerint, Teleki Blanka is készített egy mintát a „hiteletevő“ Hunyadirol, melyről Döbrentei így írt Czélkutinak: Szája nyitva, mintha mondaná az esküt. Csupa indulat, mozgalom, élet. Hiba talán benne az, hogy kardját bal karával egészen melléig kapja fel, a mi természet elleni, t. i. országgyűlés színe előtt. Blanka csak mulatságból készíté.

⁹⁰ Uhl Ferencz, a ki a városi tanácstermek díszítését is készítette.

⁹¹ Döbrentei 1847 május 5-iki levelében.

⁹² Ney Ferencz szoborműegyleti titkár 1847 július 9-ikén Pesten írt levele Züllichhez.

⁹³ A Bécsben működő kiskörösi származású Petrovics Demeternél rendelték meg a Nemzeti Múzeum részére bronzból és indítványozóját a *Magyar Hirlap* 1852 október 28-iki száma 4358. lapján találjuk meg.

⁹⁴ Döbrentei e levele, sajnos, nincs meg, de postajegyzékéből tudjuk, hogy 1847 október 28-ikán írta; d'Isoz Kálmán szíves közléséből. Hogy pedig milyen utasítást adott hozzá, azt Züllich 1847 november 9-iki válaszából ismerjük.

— úgymond — nehézséget és komolyságot, a Minerva pajzsa meg inkább katonatudományt, mint versek éneklését jelképezi, a mi a költő munkáinak nemével nem egyezett volna.⁹⁵ Döbrenteit a tervrajz nagyon kellemesen lepte meg, úgy, hogy Züllich eszméjét helyeselve, a magáét — mint kevésbé szépet — teljesen elejtette. „Taps — mondá — Czelkútink már indulatot fog kifejezni, a hogy Hunyadinál is.“ Másoknak is tetszett, de Teleki Blanka azt a megjegyzést tette reá, hogy: Balsarkával ne tapodja az Óda műzsája a könyveket, azok ott se legyenek, a költő mellképe pedig ne legyen a lanton, mert az évtévesztés — anachronismus. Ezt előbb Döbrentei is rosszalta, de megfontolván a dolgot, a lanton meghagyandónak vélte Berzsenyi arczképét, mert ez nem görög mű — úgymond — hanem mostani magyar s a Muza-képzelem úgy mai, miként hellén volt, így hát a régi emberi felfogást maisítani is lehet. Egyébként a maga részéről is megjegyezte, hogy a múzsa arcza fiatalabb legyen, mert a rajz csappanc-jányképet mutat, kivált állkapcsánál, teste pedig 30—40 év közöttit sejtet, holott husz évesnek szeretné látni. Aztán meg a költő jobb karja s a múzsa jobb lábafeje is feszes, a költő öltönye pedig, hol nemzeties zsinórzata van, ne álljon lehullólag. Végül arra kéri, hogy Junoénál nagyobbra faragja új művét, mert „Berzsenyi testalkata öt lábnyi körül volt“ s legyen az oly tökéletes, hogy „még tüzesítőbben megragadja majd nézőjét, mint *Juno* és ezt mondassa mindennel: Bizony kell adnunk Hunyadi szobrához!“⁹⁶

Döbrentei igazításai közül Züllich készéggel teljesíté azokat, melyek — úgymond — a mű szépségével megegyeztethetők. De azt már nem ígérte, hogy a Junonál nagyobbra készíti, mivel 1000 forintban megállapított díja 50 arannyal kevesebb amannak a díjánál s még a szállítási költségeket is neki kell fizetnie; holott e műve egyharmadával több dolgot ad, mert „a repülő redőzet kétszer több időbe és munkába telik, mint a síma“ s csakis abban a reményben fog hozzá eredeti mintájához, hogy addigra összegyűl a Hunyadi-szobor ára és abból azt is bevégezheti a jövő esztendő nyaráig.⁹⁷ Döbrentei azzal a kijelentésével ért célzt, hogy „a magyar hölgyvilág képviselői azon kikötéssel hagyták helyben a megbízást, hogy a szobor 4¹/₂ lábnyi magasságú legyen“, a mit Züllich végre is teljesített a még agyagban álló alakon, de kérte, mentsék fel e mintának gipszbe való öntése és elküldése költségétől s bizzanak meg teljesen művészetében.⁹⁸ Válaszában Döbrentei

⁹⁵ Züllich fent idézett válaszából, melyből azt is megtudjuk, hogy a carrarai márványból készítendő 4 lábnyi álló szobrot 1000 pengőforintért vállalta el, de ezt is csak hazafiságból és hálaérzetből ily olcsón.

⁹⁶ Döbrentei 1847 november 24-ikén írt levelében.

⁹⁷ Züllich válasza Döbrentei fenti levelére, 1847 december 14-ikéről.

⁹⁸ Rómában írt 1848 januárius 11-iki levelében, melyben Döbrentei hiányzó és késve kapott 1847 október 28-iki levelére felelt.

megmagyarázta a művésznak, hogy a minta bemutatása lakásán saját érdeke, mert hisz pl. a Hunyadi-szobor mintáját is meglátván nála Rózsa Valburga kisasszony, négy hónap mulva egész váratlanul 90 forintot küldött kezéhez Aradról. Különbén sem tudná másként összehozni érdekében báró Vay Miklósnét, gróf Forraynét, (gróf Forray Julia, gróf Nádasdy Lipótné) és Szögyéni-Bohusnét, kik a Berzsenyi-szobortügy élén buzgólkodnak. Legyen hát ő is bizalommal irántuk, mert „higgye el — úgymond — hogy mi is igen daliások, nemesen bőkezűek tudnánk lenni magyar művész atyánkfianak lángesze megbecsülésében, ha pengve-zengve omlott volna össze pénzünk; de mikor csak erőtetve koldulgatnunk kell, aprólékos-ságokon lelkünk is megsugorodik.“ Hanem azért sok kiadását méltányolva, megígérte, hogy a szobor és gipszminta árát tisztán megkapja és szállítási költségét, meg a gipszminta árát külön megfizeti neki, csak küldje és azalatt dolgozzék egyuttal a márványtömbön is.⁹⁹ Pártfogójának e gavaléros eljárása megnyugtatta Züllichet, kinek nyugtalan kedélyállapotát könnyen magyarázza folytonos pénztelen helyzete. De abban már neki volt igaza, hogy pl. a Hunyadi-szoborra másfél esztendő alatt mindössze 55 aranyat kapott megrendelőitől, a mi ennyi időre — úgymond — még egy favágónak sem lenne elegendő a megélhetésre. Keserűségét növelte az is, hogy midőn ily helyzetében István nádorhoz folyamodott két esztendei ösztöndíjért, kérvényét az Erdélyi udvari kancellária (mely alá születésénél fogva tartozott) azzal a bürokratikus képtelen végzéssel tagadta meg, hogy eddigi művei nem Erdélyt, hanem a magyar hont érdeklik¹⁰⁰ és különben is szokatlan a négy esztendőnél hosszabb időre szóló ösztöndíj-adás, melyet az erdélyi kereskedelmi alap — melyből eddig fedezték — nem is bir meg.¹⁰¹ Bajából aztán Döbrentei segíté ki, midőn közbenjárására június közepén ő Felsége két esztendőre évi 600 forintot utalt ki neki.¹⁰²

Züllichet munkájában most azonban egy váratlan dolog, a tavaszkor kitört 48-as események zavarták meg. Ezek őt Rómában annyiban érdekelték és érték kellemetlenül, hogy midőn a Berzsenyi-szobor nagy mintáját április elején el akarta küldeni, nem akadt szállító, ki felelősséget vállalt volna érte, mivel a Lombardiának osztrák uralom alóli felszabadításáért küzdő olasz csapatok minden küldeményt megdézsmáltak és Ancona kikötőjébe sem engedték be a triesti hajót, mely elszállította volna. Így Züllich hirtelen egy-két arasznyi kisebbített mását készíté el, mely aztán gyorskocsin is elmehetett.¹⁰³ De ezzel is baja volt, mert

⁹⁹ Döbrentei 1848 januárius 26-ikán írt levele.

¹⁰⁰ Züllich 1848 februárius 8-iki leveléből.

¹⁰¹ Az Erdélyi udvari kancellária Bécsben kelt 1847 deczember 9-iki végzése az O. L. Erd. udv. kancz. iratai 5910/847. sz. a.

¹⁰² Budáról írt 1848 június 19-iki levele nyomán.

¹⁰³ Züllich 1848 április 6-iki leveléből.

előbb Anconában hevert sokáig, majd Bologna felé vitték¹⁰⁴ s így bizony összetörve érkezett meg augusztus elején Budára. E hírre másikat öntvén, tengeren küldötte meg újból Züllich¹⁰⁵ s végre 1849 márczius 30-ikán Döbrentei kezéhez érkezett, a ki érette 42 frt 30 krajczárnyi vitelbért volt kénytelen fizetni. Épen jött, csak a lant egyik szarva vége tört le, de mivel kőből is faragta már, csak annyit írt róla, hogy: Barátom, a márványszobor meglepőbb legyen.¹⁰⁶ Következő levelében pár nap mulva azonban még sem állhatta meg, hogy értésére ne adja, miként Berzsényi jobb karja igen feszes fordulású, feje ferde, czombjai meg igen kövérek.¹⁰⁷

Nagyobb baj volt ez apró fogyatkozásoknál az, hogy a Kisfaludy-és Berzsényi-szobrokra gyűlt pénz, melyet gróf Forray-Brunszwik Julia közbenjárására József nádor engedélyével biztosság okáért az ország pénztára őrzött,¹⁰⁸ Buda visszavételekor az országéval együtt 1849 május 23-ika körül elrabolták. A második magyar pénzügyminiszterium Döbrentei közbenjárására megigérte ugyan visszatérítését, de a forradalom bukásával, midőn Pest is császári katonai kormány alá jutott, ezt már alig lehetett remélni.¹⁰⁹ Ám a fáradszató Döbrenteinek félesztendő alatt mégis sikerült visszakapnia az 1100 forintnál nagyobb összeget, melyből most már kifizethette Züllichet a szobor kialakított árának kétharmadáig és egyuttal Petrovics Demetert is, a ki a *Himfy-lantot* bronzból öntötte.¹¹⁰

A Rómában tengődő magyar művészen, az a 128 frt azonban, a mit most kapott, nem sokat segített, hiszen már esztendejénél tovább nem jutott segítséghez s a háborús idők elmúltával sem tudta megkapni 600 forintos állami ösztöndíját, melyet különben is előre megterhelt mindenféle apró kölcsönökkel. Hogy mégis valami keresethez jusson, kámeák faragására adta magát, a miben az olaszok olyan kitünők s ebben a művészetben magyar létére nemcsak első volt, de igen szép eredményt is ért el. Kérdést intézvén e tekintetben Döbrenteihez, eszméjét igen életrevalónak találta, mivel a melltűk nagyon divatba jöttek s két kereskedő is biztatta hasonló apróságok csinálására.¹¹¹ Hamarjában 1850 július végén 14 darabot indított útnak, de hosszas utánjárással Döbrentei csak október 8-ikán válthatta ki a harminczadtól, habár Züllich

¹⁰⁴ Rómából írt 1848 július 3-iki levele nyomán.

¹⁰⁵ Ezt Döbrentei 1848 augusztus 5-iki hiányzó leveléből tudta meg Züllich, melyre augusztus 29-ikén felelt.

¹⁰⁶ Döbrentei 1849 április 7-iki levelében.

¹⁰⁷ Ezt 1849 április 12-ikén írta.

¹⁰⁸ A *Magyar Hirlap* 1852 október 28-iki száma 4358. l. szerint.

¹⁰⁹ Budán írt 1849 november 21-iki leveléből.

¹¹⁰ Döbrentei 1850 június 4-ikén írt levelében, mely szerint a visszakapott összeg 1118 pengőforint 23 krajczár volt.

¹¹¹ Budán írt 1850 június 28-iki leveléből.

nyomorúságos helyzetében már nagyon várta az eladásukból befolyó pénzt. Kárpótlásul, nem remélt jó áron keltek el, mert pl. *Berzsenyit* fia, Miklós 22 forinton, *A tánczosnét, Junót*¹¹² és *Faustínát* gróf Gyulay Lajos egyenként 3 forinton vette meg, a *Honi gyászt* 20 forinton gróf Teleki József, a Magyar tudós társaság elnöke, a mit Döbrentei a magáéból 17 forintra pótolva, 70 forintot küldött Züllich megsegítésére. Tette ezt annyival szívesebben, mert a csigából vésett szép kámeák közt volt az *övé* is, melyet lelkes pártfogójának Züllich halála¹¹³ jeléül készített egy gyenge kömetszetről. Ezért nem találhatta el arcza jellemvonását, de ez láthatlanba nem is kívánható, írta róla neki Döbrentei,¹¹³ habár művészi tekintetben igen becses alkotás.¹¹⁴

Lassanként a többi apróság is elkelt. Így *IX. Pius* és a *Kis Herkules* képeért 30 frt gyűlt be. Hanem általában drágálták, helyesebben: széppnek találták őket, szeretnének is magyartól venni, de „elvitte az aranyat hajdan Patak,¹¹⁵ ma pedig a magyar bankót más valaki s valami” vigasztalta tréfásan a pénzt váró művészt Döbrentei. Az általános elkeseredést leginkább jellemző ez ügynél is különben az, hogy a kámeák eladásában buzgólkodó egyik hölgy kijelentése szerint a *Honi gyász* vételére ajánlkoztak legtöbben, úgy hogy azt Züllichnek sok példányban kellett utána csinálni és küldeni.¹¹⁶ Döbrentei gyakori utánjárása folytán december elején elmaradt ösztöndíját is megkapta. Igaz, hogy a postaköltség leszámításával maradt 596 frt helyett a pénzláb drágulása következtében csak 490 forintot kapott belőle Züllich kézhez, ámde ez is jól fogott a szűkölködő művésznak, kit most Döbrentei azzal biztatott, hogy jöjjön haza s magával hozva a már majdnem kész Berzsenyi-szobrot, talán sikerebben foghatnak újra a Hunyadi-szoborra való gyűjtéshez, ha személyesen látják és szélesebb

Döbrentei Gábor.

¹¹² Képét Szent-Iványi Gábor eredetijéről mutatjuk be.

¹¹³ Döbrentei 1850 október 16-iki levelében.

¹¹⁴ Ezt Döbrentei unokaöccse, Döbrentei Antal Pozsonyban kelt 1858 december 19-iki levelével, (melyben szintén azt írja róla, hogy készítőjének rossz mintája lehetett) emlékül gróf Gyulay Lajosnak küldte meg, kinek halála után gróf Wass Ottilia gyűjteményébe jutott és szíves engedelmevel most a róla készített klisével mutatjuk be eredeti nagyságban.

¹¹⁵ Értendő: Sárospatak.

¹¹⁶ Ennek rajzát Szent-Iványi Gábor eredetijéről mutatjuk be.

körben megismerik.¹¹⁷ Erre azonban a pénztelen Züllich nem tudta magát reá szálni. E helyett újabb kámeákat küldött Döbrenteinek, melyek éppen karácsony napjára jutottak kezébe. De maga beteges lévén, eladásukat gróf Brunswick Teréz és báró Prónay Sarolta vállalta el, a miért az előbbinek egy *Ámorfőt* adott, egy gyönyörű faragású *Mária-fejes* kámeát meg Ney Ferencznek küldött emlékül soknemű fáradozásaért.¹¹⁸

Züllich két pártfogójának buzdítására a 24 forintos *Tobzónót* (Bacchantin) az aradi tizenhárom között kivégzett gróf Leiningen özvegye vette meg; de azért 1851 márczius közepén még 16 maradt Döbrenteinél, úgy mint: *Ajax* 22 frt, *Meduza* 19 frt, *Gondolkodó Ámor* 17 frt, két *Tobzónó* egyenként 18 frt, *Sibylla* 16 frt, *Hébe* 18 frt, *Psyche* 18 frt, *Három kegyő* 25 frt árban, meg két *Ámor*, *Berzsenyi*, *Tasso*, *Michelangelo* és *Leonardo da Vinci*.¹¹⁹ Hogy pedig jobban keljenek, egyrészüket Steindlhoz,¹²⁰ a legjobb pesti aranyműveshez adta be. Ez időből való (a rajzban is bemutatott) *Pallas Athenae*, meg egy melltűje, rajta két kezefogó kézzel¹²¹ és *Schiller* relief-képe krajczár nagyságú kövön,¹²² míg lappangó kámeái a hátukra karczott mesterjegyéről ismerhetők fel.¹²³

Junó (?)

Pallas Athenae.

„Mikorra várhatom ide Kegyedet?“ Ezzel a kérdéssel zárta Döbrentei azt az 1851 márczius 18-án írt levelét, melyben római barátját kámeáiról értesítette¹²⁴ és ime a sors úgy akarta, hogy tiz napra reá maga költözött el az élők világából!

Döbrentei váratlan halálának híre fájdalmasan érintette Züllichet, a ki ez eseményt magára nézve „a sors legnagyobb csapásának“ mondta s méltán, hiszen hét esztendőn át volt — ismeretlenül is — rajongó

¹¹⁷ Döbrentei 1850 december 23-iki leveléből.

¹¹⁸ Elküldéséről maga Züllich ír, de a gonddal őrzött kámeát Ney Béla ny. min. tanácsos szívességéből rajzban is bemutatjuk bevezető soraink záródíszéül.

¹¹⁹ Döbrentei Budán írt 1851 februárius 25-iki és márczius 18-iki leveleiből.

¹²⁰ Keresztnevét nem ismerjük.

¹²¹ Ezeket Züllich öcscsének, Züllich Istvánnak adta, kinek ajándékából Jánosi Sándor kezébe jutottak s ma is megvannak Nagyszébenben élő özvegyénél. Ennek szívességéből mutathatjuk be az első képen is, 4 cm. magas eredetije kékes, rózsaszínbe játszó csigából lévén faragva, míg a másfél cm. nagy melltű piros karnéolból való.

¹²² Ez Szent-Iványi Kálmán orsovai határszéli rendőrkapitányé, de fényképéhez nem tudtam hozzájutni.

¹²³ Ilyet hármat is bemutatunk a következő lapon: a középsőt nagyítva, a két szélsőt meg eredeti nagyságában.

¹²⁴ Döbrentei idézett második levele utolsó sorában.

támogatója, a ki érdekében önzetlenül fáradozott, lelkesített, gyűjtött, megmozgatva az egész társadalmat és sajtót, még olyan gyászos időkben is, a milyenek a szabadságharcz után bekövetkeztek. Valósággal beteget lett a hírnek, mert érezte árvaságát, mint az apa nélkül maradt gyermek s bánatát növelte, hogy hat héttel előbb másik jóakarója, Petrichevich-Horváth Lázár halt meg.¹²⁵

Részvétét Züllich gróf Gyulay Lajossal közölte,¹²⁶ ki őt felfedezte és Döbrenteihez ajánlotta. Nem kért levelében semmit, gondolván talán, hogy majd csak eszébe jut valakinek s nem hagyják el. De bizony csalódott, mert Döbrentei helyébe senki sem jutott, a ki még reá is gondolna, pedig szerényen és türelmesen várt egész az esztendő végéig. Tovább azonban nem várhatott, mert már betevő falatja sem volt. Így egykori barátja leveleit olvasgatva, 1852 elején Kubinyi Ágostonhoz, a Nemzeti Múzeum igazgatójához fordult segedelemért. Kérte, nézzen utána, hová lettek a Döbrenteinél

Züllich mesterjegyei.

maradt (mintegy 260 frt árú) kámeái s megkaphatja-e a Berzsényi-szoborért még hátrálékos összeget, a mi nagy nyomorából kisegítené. Hiszen nemcsak évjárdékát nem kapja többé a császári udvartól, hanem a külügyminiszter még a Czélkuti név használatától is eltiltotta.¹²⁷ Ezekről a dolgokról Kubinyinak azonban semmi tudomása nem lévén, levelét az éppen Pesten tartózkodó Gyulay gróffal közlé. De bizony ő sem sokat adhatott neki,¹²⁸ mert a szabadságharcz idején hunyad- és zarándmegyei birtokait feldúlták, elvették¹²⁹ s maga is nehezen édeglét.

Döbrentei hagyatékában különben is mindössze 136 aranyat találtak a két szobrot megrendelt nőegylet számadásai szerint,¹³⁰ a mit való-

¹²⁵ Horváth Lázár 1851 februárius 3-án Bécsben szélhűtésben halt meg és iratai közt ezer pfrtot találtak; a *Hölgyfutár* 1851. évf. 131. l. (Szinyei: Magyar írók élete és munkái IV. k. 1268. l. hibásan februárius 5-én.)

¹²⁶ Züllich 1851 április 17-iki levelében.

¹²⁷ Kubinyihez írt 1852 januárius 5-iki leveléből.

¹²⁸ Züllich levelét Kubinyi 1852 januárius 21-ikén vevé s küldé át rögtön Gyulay Lajoshoz, a ki róla másnap írt pesti feljegyzésében emlékezik meg naplójában.

¹²⁹ Ezt még Döbrentei írta egyszer Czélkutihoz intézett egyik levelében.

¹³⁰ Döbrentei hagyatékában 1292 pengőforintot és 95 krajczárt találtak a Kisfaludy- és Berzsényi-szobrok pénztárában, még pedig 136 aranyat, a mit 6 forintjával számítva 816 forintot tett ki, 400 forintot meg bankóban, a mi elveszett, illetve értéktelen volt. Ezt a pénzt a nőegylet üdvédeje, Horváthy Károly vette át a számadásokkal s egyéb iratokkal és rajzokkal együtt, míg Döbrentei többi hagyatékát 1851 május 26-ikán árverezték el nyilvánosan, miután kéziratái egyrészét unokaöccse, Döbrentei Antal tartotta meg, másrészét meg az Akadémiának adták, melynek könyvtárában ma is megvan levelezésének egy része; a *Magyar Hirlap* 1851. évf. 2100, 2120, 2150 és 2386. lapjain olvasható újsághírekből.

szinüleg a hamarabb elkészült Himfy-lantra áldoztak, miután azt készítője, Petrovics Demeter Bécsből lehozta és július 17-ikén felállította a Nemzeti Múzeumban.¹³¹

Ilyen körülmények között Züllich hazai segítség nélkül tengődött. Isten tudja, hogy s mint élt, mert évekig semmi nyoma¹³² és egyetlen sornyi írásunk sincs ezidőből róla, tán hogy nyoma se legyen nyomorúságának. Pedig a művészetet nem szünetelt nálunk, sőt mintha az emberek a honfibanatot a művészettel való foglalkozással akarták volna enyhíteni, már az 1851-iki tavaszi műkiállítás igen sok szép képpel nyílt meg. Igaz, hogy a szobrászatot mindössze Dunaiszky László néhány mellszobra képviselte benne és ő is csak úgy tudott megélni, hogy a kerepesi-úti temető közelében sírkőraktárt nyitott,¹³³ az elsőt hazánkban. De már a következő évi kiállításra Züllich római honfitársa, Guttmann¹³⁴ is küldött „Egy olasz költőrnő“ című szobrot,¹³⁵ miután tehetségét és hivatását már az 1847-iki kiállításon bemutatott gipsz- és márványszobrai alapján dicsérték kritikusaink.¹³⁶ E jelenségek azonban szórványosak voltak s távolról sem tanúságai valami keletkező nagyobb művészeti újraéledésnek. Hiszen a szülővárosába, Rimaszombatba visszavonult Ferenczy már esztendőök óta nem dolgozott s a szobrászatot még évekig csupán Dunaiszky folytatta a kiállításokon bemutatott néhány művével,¹³⁷ meg az utána feltűnt Marschalkó¹³⁸ egy-egy munkájával. Hanem Züllich éppen a képzőművészet ez elárvulását használta ki, midőn 1855 elején

¹³¹ A *Magyar Hirlap* 1852 október 28-iki száma 4358. lapján, hol el van mondva, hogy a Kisfaludy Sándor szobra 2876 forintba került, a mit, levonva a nők által gyűjtött 3542 forintból, Berzsenyi szobrára mindössze 666 frt maradt. A *Hölgyfutár* 1852. évf. 608. lapjáról viszont megtudjuk, hogy a Himfy-lant 11 láb magas volt s különben is bronzból készülvén, többre került Züllich félbenmaradt művénel.

¹³² Mindössze Rómában hallottam 1906 tavaszán az 1820-ban született Szoldatics Ferencz veterán festőnkől róla annyit, hogy midőn ő 1853 november havában Rómába jutott Züllichet többször látta és segélyezte is; így pl. egyszer egy rakás ókori bronzérmét vett neki, hogy mintázza őket kameáira, de hanyagnak ismerte és nagyobb művet nem látott nála.

¹³³ A *Magyar Hirlap* 1851 augusztus 6-iki tudósítása, a 2416. lapon.

¹³⁴ Az Aradon 1811-ben született Guttmann Jakab, a ki 1843-ban a bécsi képzőművészeti akadémiába lépve, onnan Rómába ment, de 1857-ben örültségbe esett.

¹³⁵ Ez a kiállítás 1852 július 12-én nyílt meg s ezt az adatot a *Hölgyfutár* 1852. évf. 612. lapja jegyezte fel.

¹³⁶ Vahot Imre ír róla elismerőleg az 1847 július 8-án megnyílt kiállítás alkalmából, a *Pesti Divatlap* 1847. évf. 927. l.

¹³⁷ Az 1853-iki tavaszi műtárlaton mutatta be pl. „Krisztus megfeszítettése“ című Esztergomba szánt művét; a *Delibáb* 1853-iki I. k. 611. l. Az 1854 május 5-én megnyílt műtárlatban pedig Holly szláv költő szép szobrával tünt ki Dunaiszky; a *Hölgyfutár* 1854. évf. 423. lapján olvasható tudósítás szerint.

¹³⁸ Még a pesti útmutatók is ezt a kettőt emlegetik; Feldmann's Wegweiser druch Pest und Ofen (Pest, 1855.) 157. l.

búcsút intett Rómának, annyi sok évi nyomorúsága színhelyének, hogy hazatérve felajánlja tehetségét rég elhagyott honának. A magyar lapokból látta ugyanis, hogy már kezd derengni vagy legalább is nem hanyatlik társadalmunkban az írók által megindított és ébrentartott lelkesedés a hazai irodalom és művészet iránt.¹³⁹ Meg aztán, régi leveleit előszedegetve, tudta, érezte, hogy Ney Ferencz nem fogja cserben hagyni. Különben sem veszthet semmit s az éhezõ ember filozófiájával okoskodva, azt gondolta, hogy itthon is megélhet úgy, mint a hogy a mindenféle nemzetiségû mûvésztõl ellepett örökvárosban éldegélt.

(Kolozsvár)

Dr. Veress Endre

¹³⁹ Ezzel szemben *teljesen elhibázott* Szana Tamásnak az a jellemzése „Izsó Miklós élete és munkái“ cz. m. (Budapest, 1897.) 11. lapján, hogy ekkor még mindig nagyon csendes, még mindig nagyon szomorú volt a magyar főváros. Társas életről jóformán szólni sem lehetett; az utczákon lesütött fővel jártak az emberek; a barát barátját hangosan üdvözölni alig merte, ha véle véletlenül találkozott... s a vendéglők, kávéházak néptelenek... , ha pedig valakinek ekkor az jut eszébe, hogy művészeti életről beszéljen: erősen a szeme közé néznek és mosolyognak... stb.

Honi gyász.